

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ЗМІНА ЗНАЧЕННЯ СЛОВА, БАГАТОЗНАЧНІСТЬ ТА ТИПИ КОНТЕКСТУ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ТА ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ РІШЕННЯ ...	6
1.1. Зміна значення слова	6
1.1.1. Причини і джерела семантичної зміни.....	8
1.1.2. Природа семантичної зміни значення.....	10
1.1.3. Семантичні закони.....	12
1.1.4. Наслідки зміни значення.....	13
1.2. Полісемія як прояв багатозначності.....	15
1.2.1. Зміст слова і багатозначність.....	16
1.2.2. Діахронний підхід до багатозначності.....	17
1.3. Полісемія та контекст	20
1.3.1. Екстралінгвістичний контекст.....	22
1.3.2. Лінгвістичний контекст	24
1.4. Контекстуальність та переклад.....	34
1.5. Семантична валентність як детермінант вибору інваріанта.....	38
1.6. Труднощі розуміння багатозначних та багатофункціональних слів	42
Висновки до Розділу 1	49
РОЗДІЛ 2. РЕАЛІЗАЦІЯ КОНТЕКСТУАЛЬНОЇ ЗНАЧИМОСТІ ЛЕКСЕМ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ	51
2.1. Вплив типів контексту на переклад багатозначних слів.....	51
2.2. Вплив вузького контексту на переклад багатозначного слова	51
2.3. Вплив широкого контексту на переклад багатозначного слова	54
2.4. Вплив екстралінгвістичного контексту на процес перекладу багатозначного слова.....	56
2.5. Застосування контекстуальної заміни на переклад багатозначного слова.....	57
2.6. Переклад багатозначних і багатофункціональних слів у контексті	59
Висновки до Розділу 2	71
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	74
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	81
ДОДАТКИ	86

ВСТУП

Переклад – важливий допоміжний засіб, який забезпечує виконання мовою функцій спілкування, якщо люди висловлюють свої думки на різних мовах. Таким чином, справедливо можна трактувати переклад як акт міжмовної комунікації [29].

У цьому аспекті досить актуальною є проблема багатозначних слів при перекладі. Проблема багатозначності привертала увагу багатьох дослідників, серед яких У. Вайнрайх, Ю.О. Жлуктенко, В.М. Русанівський, О.Б. Ткаченко, С. Томасон, Е. Хауген та ін. У фокусі уваги лінгвістів: семантична структура багатозначних слів, їх місце в лексико-семантичній системі мови, вживання у різних мовах.

Однак такому аспектові як переклад таких лексем, зокрема, перекладу з англійської мови на українську, приділено значно менше уваги.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю вивчення впливу лінгвокультурних контактів на розвиток словникової системи мови. Необхідність проведеного порівняльного дослідження зумовлена тим, що в англійській мові більша частина слів є багатозначними, що спричиняє певні труднощі у перекладі, які здебільшого можна подолати звернувшись до контексту.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами та темами. Магістерська робота пов'язана з проблематикою наукової теми кафедри германської філології та перекладознавства «Проблеми лексико-граматичної семантики, прагматики та стилістики в когнітивно-дискурсивній парадигмі».

Об'єктом дослідження є багатозначні слова, вживані у різних типах контексту та дібрані із художнього твору.

Предметом аналізу є способи передачі багатозначних слів українською мовою з урахуванням типу контекстуального оточення.

Матеріалом дослідження є твір Р. Олдінгтона «Смерть героя» у перекладі на українську мову, який був здійснений Юрієм Лісняком.

Мета роботи полягає у визначенні адекватних та найбільш прийнятних шляхів передачі контекстуальних синонімів українською мовою.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання наступних **завдань**:

- визначити що таке контекст і яку роль він відіграє при перекладі багатозначних слів;
- пояснити явище багатозначності;
- визначити характерні риси багатозначних слів;
- визначити типи контекстів;
- описати фактори, які обумовлюють вибір перекладацького еквівалента і розкриття значення багатозначності мовних одиниць;
- визначити, випадки лексичної та структурної залежності вживання багатозначних слів, засоби, що сприяють подоланню багатозначності;
- здійснити порівняльний аналіз перекладу багатозначних слів із варіантами перекладу запропонованими словником.

Методи дослідження, які були використані у роботі, включають емпіричні (збір даних), методи теоретичного пізнання (аналіз стану дослідження проблеми), аналітичні методи (аналіз, дедукція, узагальнення) та використання системного підходу – використовувалися при роботі з емпіричним матеріалом. До використаних лінгвістичних методів відносяться: аналіз словникових дефініцій; кількісний метод (для визначення частоти використання способів перекладу контекстуальних синонімів); метод контрастивного аналізу (для виявлення спільних та відмінних рис у використанні мовних засобів англійської та української мов).

Теоретичне значення дослідження визначається тим, що воно суттєво доповнило та вдосконалило понятійний апарат перекладознавства,

насамперед у сфері перекладу багатозначних слів, які вербалізують предмети уявного світу, розширило концептуальну базу методів і підходів до перекладу контекстуальних синонімів.

Практичне значення дослідження. Одержані результати та висновки роботи можуть бути застосовані при перекладі контекстуальних синонімів з англійської мови на українську з урахуванням багатозначності англійських лексем, а також у можливості їх використання в навчальній роботі (у процесі викладання нормативних курсів «Порівняльна лексикологія англійської та української мов», для розроблення та впровадження дисциплін за вибором, зокрема спецкурсів із дискурсології, лінгвопрагматики, лінгвістики тексту); у навчально-методичній роботі (для укладання навчальних і навчально-методичних посібників із теоретичних проблем дослідження).

Апробація роботи. Публікація статті «Багатозначність як проблема перекладу» у матеріалах LXXV МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ ІНТЕРНЕТ – КОНФЕРЕНЦІЇ «Перспективні напрями наукових досліджень ХХІ століття», м. Харків 6 грудня 2021

Структура роботи. Основну частину роботи складають два розділи.

Перший розділ – теоретична частина, складається із чотирьох підрозділів, які містять теоретичні відомості про типи контекстів і явище багатозначності, а також інформацію про переклад багатозначних і багатофункціональних слів у контексті.

Другий розділ – практична частина містить наочні приклади того, як впливає контекст на переклад багатозначних слів.

Загальні висновки містять підсумок проведеного дослідження, а також містять відомості про те, що було досліджено і яких цілей досягнуто в роботі.

Список використаної літератури містить, а саме це довідкова література, словники, навчальні посібники, а також книги для практичного дослідження – оригінальний твір на англійській та українській мовах.

РОЗДІЛ 1. ЗМІНА ЗНАЧЕННЯ СЛОВА, БАГАТОЗНАЧНІСТЬ ТА ТИПИ КОНТЕКСТУ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ТА ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ РІШЕННЯ

1.1. Зміна значення слова

Мовознавство останніх десятиліть характеризується підвищеним інтересом до проблеми тексту, який трансформувався із матеріалу в об'єкт та предмет лінгвістичного дослідження, виникла окрема дисципліна, що має назву «Лінгвістика тексту».

Лінгвістика тексту – напрям лінгвістичних досліджень, об'єктом яких є правила побудови зв'язного тексту і його смислові категорії. Вона займається з'ясуванням глибинних смислів, які містяться в певному тексті. При цьому врахування принципу використання мовних одиниць (включаючи і невикористання певних категорій чи окремих способів їх вираження) допомагає визначити подеколи приховані від літературознавчого або стилістичного аналізу смислові лінії і підтеми. Лінгвістика тексту вивчає мотивацію вибору однієї мовної форми з двох можливих. Цим вона відрізняється від граматики, яка вказує на одну можливу форму, від стилістики, яка визначає одиницю, яка найбільше підходить для даного стилю чи контексту, від риторики, яка шукає оптимальну форму переконання тощо.

Безперечним є той факт, що у фокусі уваги будь-якого тексту є слова. Словниковий склад перебуває у постійному русі, динаміці. Зміни словникового складу – це результат мовної еволюції. Протягом історії розвитку більшість слів, хоча б частково, але змінювала значення. Слова, як правило, набувають нових значень, інколи втрачаючи при цьому значення старі.

Так, розглядаючи значення слів *act* і *chart* діахронно, доходимо висновку, що їхні значення змінилися. *Chart*, яке початково означало

«*уклад, хартія*» (пор. Magna Charta – Один із головних англійських законів середньовіччя, яким обмежено королівську владу), набуло значення «схема, карта». Слово *act*, яке означало (і означає тепер) «дія», поступово набуло значення «закон», що особливо характерно для новітнього часу; відсутність укладеної конституції в Англії компенсується наявністю безлічі парламентських актів. Термін широко вживається також у США, напр.: *Defence Act, Security Act, Commerce Act, Fire Act*.

В інших випадках старе значення продовжує співіснувати з новим; відтак виникає **багатозначність** або **полісемія**. Коли слово набуває двох дуже різних значень, його починають сприймати як два різні слова, що можуть розрізнятися за вимовою. Це сталося із словами *discidish, flour* та *flower* тощо. Слова можуть набувати і великої кількості значень, що розвиваються у різних напрямках. Ці значення зустрічаються у різноманітних контекстах і викликають різні асоціації. Найуживаніші слова *go, get, put* іт. д. мають десятки значень, що вільно співіснують в обсязі однієї форми. Наведемо головні значення дієслова

get: obtain, procure, acquire; gain; win; earn; ascertain, attain; reach, come to; understand; worry, annoy; attract; touch emotionally.

Можна чітко установити історичні періоди виникнення цих значень, проте мало знаємо про причини, що спонукали до їх виникнення. Причини ці різні, і про деякі з них ми взагалі нічого не знаємо. Як вважає У. Д. Уїтні, в актах мовного вживання розрізнуювальні значення слів можуть виникнути внаслідок випадкових і далеких відмови причин. Матеріал мовної структури, за його словами, часто підпадає під опосередковану аналогію, причини змін часом носять тьмянний характер, а форма інколи утворюється без чітких джерел. Тому слід розрізняти **причини семантичної зміни**, особливо позамовні, **процес самої зміни** (набування і втрати значень) та **наслідки змін**.

Типи семантичної зміни досить добре вивчені і вивчаються постійно, починаючи з 30-х років ХХ ст. Утворені цілі системи підходів до зміни значення – логічні, психологічні, мовні, змішаного типу тощо. Г. Стерн розробив емпіричну систему, куди входять декілька головних механізмів зміни значення. Чіткішу систему на основі дедуктивного і психологічного аналізу розробив С. Ульманн^о. Він розмежовує два основні напрямки зміни – асоціації між смислами та асоціації між іменами. Кожний із напрямків охоплює зміни за подібністю та зміни за суміжністю значення. Багато уваги семантичній зміні слова приділяють вітчизняні мовознавці, зокрема А.А. Уфимцева, яка вивчає слово у лексико-семантичній системі мови.

1.1.1. Причини і джерела семантичної зміни. Причини семантичної зміни можуть бути внутрішньомовні (вплив мовного оточення, аналогія, контекст), культурні, соціальні (війна, торгівля, революція, зміна уряду, утворення нових соціальних класів), психічні (табу і евфемізми, синестезія) тощо. Велика кількість значень змінилася внаслідок зміни предметів загального вжитку та умов існування людини взагалі. Якщо, наприклад, поняття слова *home* суттєво не змінилось протягом століть у розумінні «Домівка», то про значення слова *house* цього сказати не можна: сучасне житло у багатоповерховому будинку не схоже на середньовічне. Це стосується навіть таких слів, як *ship, aeroplane, car, oven* тощо, оскільки вони не такі, якими були ще півстоліття тому.

Суттєво змінилось розуміння суспільних закладів, державних устроїв, ділових відношень, умов подорожувань. Значно змінилось, в супереччю вимогам, значення багатьох термінів у галузі суспільних наук, міжнародних відношень, технічних, загальнонаукових визначень. Психологічні умови оточення вплинули на значення абстрактних слів: слово *modest* нині характеризує манери поведінки і одягу, які не існували сто чи двісті років тому.

Ці причини, хоча і важливі для характеристики певної історичної доби, не складають основного інтересу для мовознавства. Дослідники мови

цікавиться; насамперед, як змінюється мова, що власне булої є об'єктом зміни. Лінгвістичні умови зміни мають певні закономірності: одна форма набирає нового значення за прикладом іншої. Цеявище називається **аналогією**. Аналогія лежить в основі багатьох мовних змін.

Історично умотивовані значення багатьох слів часто суперечатьтим значенням, які слово набирає у процесі розвитку і функціонування. Різниця значень однієї лексеми, як це ми бачили на прикладіенантіосемії, викликає втрату значення, яке не переважає у спілкуванні. Так, втратили значення дієслова: *heave* значення «*erect*»; *quake* одне із своїх значень «*getangry*»; *reach* значення «*give, grant, deala strike, receive*»; *smite* значення «*pollute, blemish*»; іменник *shire* значення «*officeofabishoporgovernor*».

За цими змінами криються зміни соціального порядку. Значна кількість запозичень із класичних мов через французьку після XI ст. не була матеріалом спілкування простого люду Англії, що викликало змішування значень латинських слів. Шеридан використав це явищеу п'єсі «*TheRivals*», де один із персонажів носить ім'я MrsMalargor –та, що називає речі не своїми іменами. Знехтування класичними мовами у системі загальноосвітньої школи в Англії у середині XV ст. спричинило до того, що більшість населення запозичених латинізмів не знала зовсім; це у свою чергу часто викликало помилки при їх вживанні.

Зміна значення може бути викликана внаслідок зміни людськогосприймання. Так змінилися значення слів *to brood* – від значення «*сидіти на яйцях, виводити пташенят*» до «*думати, роздумувати, сподіватися*»; *to chase* – від «*переслідувати*» до «*бажати*».

Інші причини семантичної зміни охоплюють такі явища, як зникнення окремих речей вжитку, соціальний перегляд евфемізмів, неоднаковий рівень освіти, мовні штампи преси.

В поодиноких випадках значення може поновлюватися. Окремі застарілі слова і значення повертаються знову до вжитку. Протягом другої світової війни відродилися слова *frigate* та *corvette*, які

передтим вживалися лише в історичних описах; вони почали означати нові типи човнів. Слово *armour* набуло значення «*tank*» і т. ін.

1.1.2. Природа семантичної зміни значення. Вважається, що, незалежно від причин зміни, між старим і новим значенням існує якийсь зв'язок. В одних випадках ці відношення настільки міцні, що змінюють значення, в інших – є лише засобом перенесення значення. Відношення між двома значеннями є необхідною умовою розвитку мовної одиниці.

Характер семантичної зміни відбивається у двох категоріях відношень. Це відношення смислу і відношення імен. Кожний їх вид розподіляється в залежності від подібності і суміжності значень; це головні типи зміни значень.

Подібність значення, або метафора, є однією із творчих сил мови. Як експресивний засіб, вона складає одне із джерел мотивації; на її ґрунті виникають синонімія і полісемія. Протягом відомого нам часу вона завжди цікавила дослідників якраз стосовно значення. Метафора відбиває подібність таких мовних і позамовних явищ, як вигляд, якість, активність, функція та емоційність мовного ефекту.

Існують три види семантичної зміни у вигляді метафори: 1) просте заміщення, напр.: *the help* «допомога», *the hand* «робітник»; 2) порівняльне поєднання, напр.: *My love's like a red, red rose* (Р. Бернс) та 3) вказівна формула, напр.: *He who sows the wind will mow the thunderstorm* «Той, хто сіє вітер, пожне бурю». Метафора може утворюватися за допомогою широкоживаних дієслів, родового відмінка іменників, прийменника *of* тощо.

Зміна значення за подібністю ознак відбувається у взаєминах спеціального/загального, живого/неживого, абстрактного/конкретного значень. Інколи вона викликається змінами форми, обсягу, функції визначуваного”.

Зміна значення за суміжністю ґрунтується на мовному явищі *метонімії*, що виникає між значеннями, що вже якимось чином споріднені. Метонімічне перенесення значення охоплює наступні зв'язки:

просторові, напр.: *TrafalgarSquare, LincolnAvenue*; **часові**, напр.: *Napoleontimes, Pharaohepoch, Reaganomics*; **часткові з цілим**, напр.: *a blue – stocking, agreenberet, aredneck, ablackcoat*; осіб з речами, що цими особами винайдені, напр.: *ohm, macadam, grog, mackintosh, volt*; імен, які склалися географічно, локально чи випадково, напр.: *BloodyMary* «коктейль з горілки і томатного соку», *TyphoidMary* «зачіска», *Bermuda shorts* «купальник».

Метонімія, на противагу метафорі, перетворює значення абстрактних слів у конкретні. При цьому **назва дії** починає означати її **наслідок, якості – особу** або **об'єкт, які цієї якості набувають**, напр.: *topickup – apick-up, beauty – abeauty, crossing – acrossingoftheriver*.

Досить поширений вид семантичної зміни має місце при еліпсі. У словосполученні, що складається з двох слів, одне слово не вживається, а його значення переноситься на друге. При цьому можуть відбуватися морфологічні перетворення: дієслово чи прикметник набирає ознак іменника, напр.: *aweekly (newspaper), amonthly (magazine), apin-up (girl), astereo (receiver), avideo (tape-recorder), asmoking (jacket), adancing (hall), asleeping (car), abob (sleigh)*.

Подібність імен (народна етимологія) – це зміна значення, пов'язана із зміною форми слова, коли воно співвідноситься з іншим, подібним за фонетичною формою. При цьому мовці намагаються знайти в цих словах раціональне пояснення значення, не пов'язане з їх походженням, напр.: *sparrow-grass* від *asparagus*, *mushroom* від фр. *moucheron*.

Наведені чотири типи семантичної зміни різні за своїм обсягом. Метафора і метонімія як видозміни значення – процеси досить активні. Еліпс і народна етимологія – явища, які трапляються рідше. Відсутність же метафори і метонімії робить мову неможливою.

Окремі семантичні зміни за своїм походженням відносяться більшість до одного джерела. Наприклад, вислів *a Picasso* у значенні «*вигвір, автором якого є Пікассо*» можна віднести і до еліпсу, і до метонімії. Семантичний

розвиток багатьох слів складається з цілої серії змін, які відбуваються поступово.

1.1.3. Семантичні закони. Обсяг змін, що стосуються кожного слова, особливо в перебігу історичного розвитку, стосується різних причин і умов. Проте намагання установити правила, що керують змінами мовних значень, сягають кінця XIX – початку XX ст. При дослідженні великих наборів лексики завжди виявлялось, щонавіть найзагальніші зміни значення були окремими випадками, зареєстрованими в історії розвитку мови. Системність явищ, швидше, пов'язана з системністю самої лексики у її взаємостосунках. Умови, які визначають семантичні зміни, настільки численні і складні, щовони самі по собі не створюють ніякого передбачення, а лише дають змогу робити висновки щодо змін, які сталися.

Всеосяжних законів розвитку і зміни семантичного значення дотепер не встановлено, хоча і висловлювались думки про те, що головним завданням семантичних досліджень є вивчення специфічних законів розвитку мови. Проте, це не означає, що мова не має закономірностей розвитку значення. Так, Г. Стерн підкреслює, що англійські прислівники, які набули значення «*rapidly*» до 1300 р., обов'язково мали і значення «*immediately*». Коли ж вони набували значення «*rapidly*» після 1300 р., то цього явища не спостерігалось^o. Це дійсно специфічна закономірність, але вона стосується вузького напрямку, і якщо до таких «законів» звести усі явища зміни, то їх буде безліч, і практичної цінності вони не матимуть. Висновок, зроблений Г. Стерном, за умовами і хронологічними обмеженнями нагадує фонетичні закони, проте законом назвати його не можна.

Певний поступ зроблено в іншому напрямку семантичних досліджень – в намаганні подати інвентар загальних понять (категорій) семантичної типології [10]. Виявлення спільних категорій у багатьох мовах при застосуванні різних методів дослідження дозволяє сформулювати загальні тенденції, що впливають на семантичний розвиток лексики. Однак, ця методика потребує широкої емпіричної бази і великої кількості статистичних

даних багатьох мов. Поки що ми маємо змогу установити ряд спільних явищ навіть віддалених, а не лише споріднених мов, однак, ми мало знаємо про деталі їх функціонування, розгалуження і розвитку стосовно одне одного.

1.1.4. Наслідки зміни значення. В змінах значення спостерігаються певні закономірності, які можна звести до чотирьох видів: **розширення і звуження (обмеження)** значення та його **покращення і погіршення**. Перші два процеси поєднані з обсягом значення, а останні два – із зміною його якісних характеристик.

Розширення значення відбиває вростання логіко-семантичного вмісту слова і поширення його на більший обсяг речей. Так, значення слова *vehicle* «візок» поширилася майже на всі засоби сухопутного транспорту на колесах. Подібні явища спостерігаються у мові давно. Англійське *uncle* походить від латинського *avunculus*, що означало дядька з материного боку її брата. Батьків брат називався *patruus*; це слово, що нагадувало слово *father*, запозичене не було, а його функції перебрало на себе слово *uncle*. Звідси видно, що розширення значення одного слова відбулось за рахунок звуження другого. Розширення значення спостерігається у слові *lord*, що спочатку означало «власник хліба».

Наведені випадки носять чітко виражений історичний характер. Проте розширення значення спостерігається і у постійному переході слів з вузьких сфер вживання до загальнонародних, напр.: *mechanism* «механізм» і *mechanism of relations; nuclear* ще півстоліття тому означало лише структуру речовини, а сьогодні поширилось на зброю і, навіть, відношення – *a nuclear conflict; to aim* раніше означало «прицілюватися з лука чи рушниці», а нині може вживатися абстрактно: *aim at peaceful coexistence*. Розширюється значення слів, які, здавалося б, мають постійне, усталене значення, напр.: *hot* «гарячий» і *the Mediterranean Sea becomes hotter every year*. Новий різновид «відповідальності» спостерігаємо у вислові *to claim responsibility for a terrorist act*; тут злодії або вбивці відповідальність

несуть лише тоді, коли їхсхоплять. Слово *interview* означало спочатку «обмін поглядами», потім «розпитування когось, дані про щось»; сьогодні ми вживаємо вираз а *telephone interview*[10].

Специфічний процес розширення значення спостерігається і в групідієслів, що означають подорожування. Розвиток засобів пересування XIX–XX ст. змінив уяву про подорож і вклав новий зміст у слова, пов'язані з цим явищем. Це особливо видно на прикладі дієслова *fly*.

Практично до кінця XIX ст. людина могла літати лише в уяві: єдинереальне значення цього дієслова стосовно живої істоти (окрім птаха) було «падати». З винайденням літака дієслово набуло значення «пересуватися в повітрі». Пізніше дієслово поширило своє значення з винаходом різновидів літаючих апаратів.

Розширення значення поєднане з двома іншими мовними явищами – **перенесенням значення і багатозначністю**, про що йтиметьсянижче.

Звуження значенняце процес, протилежний розширенню. Він проявляється у двох різновидах–застарінні слова та спеціалізації значення. Останній стосується вживання значення у одній із підмов(переважно, технічній), або в окремій суспільній групі населення.

Дослідники виділяють до шести напрямів обмеження значення, а саме: професійну мову, синонімію, загальні терміни, евфемізми, субституцію та фразові одиниці.

Для прикладу візьмемо слова *corn* «зерно; кукурудза» та *arch* «лук; арка».

Іменник *arch* здавна вживається у двох значеннях «арка будівлі» та «лук, зброя, з якої пускають стрілу». Значення «лук» збереглося до XX ст., проте сам вид зброї перетворився на дитячу іграшкута спортивну забаву. Відповідно звузилось значення слова, зменшилась його вживаність поряд з іншим значенням «арка». Збірний іменник *corn* означав «зерно, рослинне збіжжя» взагалі. В американськомуваріанті англійської мови *corn* означає

лише кукурудзу. Звуження значення цього слова викликано географічними умовами іншої країни.

Подібне трапилося із значною кількістю власне англійських слів. Так, слово *fume* колись означало «*smoke*», потім «*odorous smoke*» і, нарешті, «*odour*»; *borough* значило «місто, що має самоврядування», а нині лише частину міста, його район. Широко вживаними були слова *fare* у значенні «їхати, подорожувати»; нині воно означає, головним чином, плату за проїзд; *wit* у значенні «*the faculty of thinking, good or great mental capacity*» і, навіть, у значенні «*meaning*» було витіснене запозиченим *reason* і зараз означає «*the utterance of brilliant or sparkling things in an am way*». Прикметник *wee*, який нині означає «маленький», означав взагалі якість або обсяг, кількість; витіснений прикметниками *little, small*, він перетворився майже у діалектизм. Серед запозичених слів цікавий випадок звуження значення спостерігаємо в іменникові *camera*; у латинській мові це була «кімната», а в англійській (і в інших європейських мовах) слово вживається у значенні «фотоапарат».

Процес звуження розповсюдився навіть на назви біологічних видів тварин. Так, *deer* у давньоанглійській мові означало «звір», *fowl* – птаха взагалі, *hound* – собаку. По звуженні значення *deer* почало означати оленя, *fowl* – домашню птицю, а *hound* – хорта. Такий процес звуження відбувається від загального до окремого, від роду до виду, від поширеного до вузького.

1.2. Полісемія як прояв багатозначності

За наявністю значень у їх семантичній структурі слова поділяються на **однозначні і багатозначні**. Однозначних або моносемантичних слів у мові порівняно небагато. Більшість слів мови – багатозначна. Можливість двобічного осмислення слова утворюється як синтаксичним, так і власне лексичним шляхом, тобто самою семантичною структурою слова.

1.2.1. Зміст слова і багатозначність. Можливість багатозначного осмислення слова криється в його семантичних особливостях. Візьмемо для прикладу два слова – *photograph* та *love*, які можуть вживатися як іменник і дієслово. Однозначність слова *photograph* зберігається в усіх його синтаксичних проявах, напр.: *a photograph of a man (neighbour, ship, animal, view)*; в усіх випадках лексичне значення залишається незмінним, хоча граматичне може змінюватися, напр.: *to photograph, photographing, photographed*. Слово *love*, яке, здавалось би, має одне лексико-семантичне наповнення, у різних синтаксичних оточеннях може вказувати на розбіжність значень напр.: *the baby loves his mother* та *the kid loves his pie*; у першому випадку значення набирає екстенсії «*to hold dear*», у другому – «*to exercise a strong affection*». Різні значення дієслова спостерігаються і у реченнях *the baby loves his mother* та *John loves Mary*; тут полісемія має різну цільову спрямованість, яку можна відповідно передати українськими варіантами «*любити*» та «*кохати*».

Дещо складніша полісемія простих багатозначних слів. Так, дієслово *pick* має до восьми лише денотативних значень: 1) «*to pierce, penetrate*»; 2) «*to dig*»; 3) «*to clear, cleanse*»; 4) «*to pluck, gather*»; 5) «*to choose, select*»; 6) «*to rob, plunder*»; 7) «*to separate*»; 8) «*to pull or comb asunder*». Конотативні зв'язки дієслова у словосполученнях ще складніші.

Полісемія проявляється у мові і мовленні. Наведені приклади свідчать про багатозначність, яка властива відокремленій лексичній структурі слова. Принципово інший вид полісемії спостерігаємо у конструкціях мовлення. Це видно на прикладі таких широкоживаних дієслів, як *to speak, to fall, to look, to wink*. У висловах *he speaks, he winks, he falls, he looks* ми маємо справу з так званими «ненавмисними» значеннями, а вживання наведених дієслів називається ще абсолютним. У реченнях *he speaks to the students, he winks at me, he falls in love with her* та *he looks like going there* на перший план з'являється «навмисність» значення, у даному випадку спрямована на об'єкт дії. Така багатозначність не пов'язана з лексичною полісемією –

речення. *He looks* можна розуміти як «він дивиться» і як «він має вигляд когось». Вживання багатозначних слів реалізується, як правило, в оточенні достатньої кількості інших лексем; наведені приклади вказують на спільність характеристик кількох значень, які складають на перший погляд непомітну багатозначність, властиву цілому ряду слів.

Багатозначність мовлення часто зустрічається у питальних реченнях. У противагу потрібним конкретним відповідям на запитання *Whendid Ceasar reign?*, *Whowasthe English Queeninthemiddle XIXth century?* ми не маємо готової відповіді на запитання *Whobuiltup Rome?*, *WhenAdam delved andEvespanwhowasthegentlemanthen?* Неоднозначність відповіді на останні два запитання полягає у тому, що потрібна інформація не може бути виражена лексичним змістом однієї мовної одиниці і не обмежується окремим історичним фактом [10, с. 99].

Нарешті, багатозначність викликається умовністю заяви, яку висловлено у реченнях типу *Thisrule mustnotbe broken* або *You shouldnotbelateforthemeeting*, де значення іменника *rule* і прикметника *late* зумовлюється альтернативними можливостями відповідної дії або реагування.

1.2.2. Діахронний підхід до багатозначності. При діахронному розгляді полісемії у першу чергу береться до уваги історичний розвиток слова.

Лексико-семантична структура слова в діахронії вказує на те, як слово розвивалось від початкової форми. При цьому слово могло: 1) набувати нових значень, втрачаючи старі; 2) набувати нових значень, зберігаючи старі; 3) набувати нових значень, зберігаючи і втрачаючи частину старих значень; 4) зберігати одне значення протягом довгого відрізка часу, не набуваючи нових (що буває досить рідко) [10, с. 99].

Багатозначність як мовне явище, була властива уже давньоанглійській лексиці. Так, слово *teg* означало «*male kinsman, parent, son, brother, nephew,*

cousin»; у семантичній структурі слова *cear* крилися значення «*purchase, sale, traffic, bargain, gain, payment, value, price, possession, property, market*».

Взаємодія таких значень завжди була складною. Набування одних і втрата інших значень рідко залежала від якоїсь однієї причини. Їх, звичайно, було декілька – мовних і позамовних, які ми розглядали у розділі зміни значення.

Історичний розвиток полісемії не обмежувався розвитком самої лише семантичної структури слова. Так, значення власне англійських слів *hone* (ОЕ *hony*) та *keep* (ОЕ *cēpan*) не змінилися протягом тисячоліття, незважаючи на те, що *hone* має одне значення, а *keep* весь час зберігає значення «*seize, hold, snatch, take, observe, guard, defend, protect, preserve, save, take care, maintain, control, reserve, store up*». І те, і друге слово не мали, до речі, омонімів, які б спонукали до різних семантичних змін чи до зникнення одного із варіантів. Інша доля спіткала давні скандинавські запозичення *ken* та *raise*, хоча вони, надумку окремих дослідників, могли бути повнішими варіантами прадавньої англійської мови. *Ken* спочатку означало «*know*» і, зрештою, злилося з давньоанглійським *cunpan* «*know*», перетворившись пізніше у модальне дієслово *can*. Дієслово *raise*, навпаки, зберегло біля 30 значень, серед них: «*set upright, make to stand up, lift; restore, establish; rise, get up; rouse; retreat, covert; stir up, incite; instigate, excite, agitate, provoke; animate, stimulate; procure money; build up, construct, create, produce; found; for m; breed; foster, rear, bring up; cause, originate; draw up, frame, institute; begin; make; direct; obtain; remove, elevate; promote, advance; exalt, extol, laud; levy, collect, gather; rescind; increase; heighten; add to; intensify, brighten*». При цьому воно втратило лише одне значення «*encourage*». Наявність цих значень і їхнє функціонування у мові спонукали до того, що дієслово *raise* витіснило відповідні значення власномовного дієслова і омонім *raise* у значеннях «*tear; scratch; cut; erase; raze; graze; touch*».

В історичній структурі значення бувають первинними і вторинними або початковими (головними) і похідними. Первинне або головне значення

збігається інколи з етимологічним, на ґрунті якого шляхом метафоричного або метонімічного переносу утворюються значення похідні. При цьому можуть мати місце як розчленування значення, так і їх мутація (змішування). Розчленування полісемії буває однобічним або багатобічним. У багатозначних словах інколи спостерігається подальший розвиток вторинного значення. Так, від головного значення дієслова *raise* «*make stand up; set upright; lift*» похідне значення «*excite*» розпалося на близькі значення «*instigate, agitate, provoke*» внаслідок коннотативних зв'язків самого дієслова *raise*. Дослідники значення часом підкреслюють той факт, що розвиток слова проходить поступово, від «прямих фізичних» значень до значень «духовних – абстрактних». Ця думка відповідає теорії походження та розвитку мови, за якою слово може проходити три стадії розвитку: 1) імітаційну закономірність сягає глибокої давнини і спостерігається у мовах, значно віддалених одна від одної, наприклад, у полінезійських, африканських та мовах американських індіан.

Синхронічно, поза контекстом важко установити чіткий критерій, за яким можна вичленити значення у полісемії більшості слів. Так, слово *lobby* може означати «зал, сіни, присінок»; частіше воно вживається у значенні «кулуари», рідше – у значенні «загін для скотини». Найчастіше ж воно означає групу людей, яка має вплив на членів конгресу США і різними шляхами схиляє їх до затвердження потрібного законопроекту. В основі усіх значень, проте, залишається визначення якогось приміщення.

Багатозначність можна розрізнити як таку, що властива усім підмовам, і таку, що реалізується лише в окремій підмові. У художньому творі додаткових ознак часто набирають навіть стилістично нейтральні слова. Прикметник *deep*, наприклад, що має значення «глибокий; сильний та густий (про фарбу)» у сполученні з іменником *dark* набирає значень «сухий, нецікавий, холодний, байдужий»; іменник *dodge*, що має значення «ухиляння, хитрість», у спортивній підмові набирає значення «виверту», а у професійній лексиці — «хитрого засобу чи пристрою» і т. ін.

Кожне із значень багатозначного слова поєднане з іншими значеннями цього ж таки слова. Разом вони відбивають загальні суттєві ознаки слова, утворюючи так зване інваріантне значення, яке, абстрактніше і загальніше, ніж сума окремих конкретних значень, є своєрідним їх об'єднанням. Подібне об'єднання утворює контекст.

Позаконтекстне значення, яке утворюється внаслідок вживання слова у системі мови, не настільки абстрактне, однак, щоб його можна було відокремити від слова. Воно може бути відбите у мовленні сполукою відповідних конкретних значень, а, об'єднуючи їх, воно забезпечує, поряд з фонетичною формою, семантичну єдність багатозначного слова.

Коли ж семантичні зв'язки між конкретними значеннями однієї лексики розриваються, це унеможлиблює виявлення інваріантного значення і викликає утворення омонімії.

1.3. Полісемія та контекст

Взаємозв'язки полісемії, як ми бачили, можуть бути різними, проте значення лексики, до певної міри, залежать також від координації з іншими словами, тобто від контекста, у якому ці слова вживаються.

В основі теорії контексту лежить твердження про те, що текст не може бути простим лінійним розташуванням слів [4, с. 126]. Такий спосіб передачі інформації був би вкрай неефективним. Полісемія та омонімія, властиві лексиці в мові, усуваються в мовленні завдяки контексту і мовній ситуації. Контекстом називають поєднання слова з його індикатором, який знаходиться в безпосередньому або опосередкованому зв'язку з актуалізованим словом. Індикатор – вказівний мінімум, який дозволяє однозначно встановити, яке з багатьох можливих значень полісемантичного слова мається на увазі [10, с. 215].

Контекст (лат. contextus – з'єднання, зв'язок) – відносно закінчений за змістом уривок писемної або усної мови,

якого можна зрозуміти точне значення окремого слова чи виразу, що входить до його складу [10, с. 238].

Під контекстом прийнято розуміти мовне оточення, у якому вживається та або інша лінгвістична одиниця, але це не тільки оточення, завдяки якому стає зрозумілим смисл якогось елемента, а й елемент разом з оточенням. Так, контекстом слова є сукупність слів, граматичних форм і конструкцій, в оточенні яких зустрічається дане слово. Але слово – далеко не єдина одиниця мови, інші лінгвістичні одиниці, такі як фонеми, морфеми, словосполучення і речення також зустрічаються не в ізольованому вживанні, а у визначеному мовному оточенні, так що є підстави говорити і про контекст фонем, і про контекст морфем, і про контекст словосполучення.

Контекст не лише «диктує» дане значення слова, але й уточнює його.

Роль контексту важлива при перекладі багатозначних слів. Оскільки завдяки йому виявляється значення слова, його конкретне чи абстрактне значення.

Феномен контекстових залежностей слова визначає як просторово-часові, так і причинно-наслідкові характеристики складу тексту.

Контексти визначають:

- ✓ вибір тієї чи іншої відповідності;
- ✓ відмова від відомих відповідностей;
- ✓ необхідність пошуку інших способів перекладу.

Виділяють різновиди контексту:

✓ **ситуативний чи екстралінгвістичний** – обстановка, час та місце, до якого належить висловлювання; будь-які факти реальної дійсності, знання яких допомагає рецептору та перекладачеві правильно інтерпретувати значення мовних одиниць у висловлюванні;

✓ **лінгвістичний** – мовне оточення тієї чи іншої одиниці мови в тексті (сукупність слів, граматичних форм та конструкцій), який поділяється на:

- **логіко-семантичний**, який дає змогу виявити типи значень лексем, з урахуванням їх семантики;
- **стилістичний** – ієрархічно організована множинність зв'язків поетичного слова, яке задане тезаурусом тексту та таке, що зумовлює синкретичність його значення;
- **синтаксичний** – синтаксична конструкція, в якій вживається дане слово, словосполучення чи речення;
- **лексичний** – сукупність лексичних одиниць, в оточенні яких використовується дана лексична одиниця;
- **макроконтекст** – широкий контекст, без окреслених точних рамок;
- **мікроконтекст** – вузький контекст, речення чи параграф.

Розглянемо детальніше види контексту.

1.3.1. Екстралінгвістичний контекст. Ситуативний (екстралінгвістичний) контекст включає обстановку, час і місце, до якого відноситься висловлювання, а також будь-які факти реальної дійсності, знання яких допомагає Рецепторові (і перекладачу) правильно інтерпретувати значення мовних одиниць у висловлюванні [9, с. 143]. При аналізі багатозначного слова у лінгвістичному (мовному) контексті, ми беремо до уваги лише мовні ознаки – класи слів, їх лексико-морфологічні властивості, синтаксичну структуру, модальність слів. Ситуативне (коннотативне) значення визначається не мовними факторами, а ситуацією, у якій слово вживається.

Ситуація – позамовні умови, які виконують вказівну функцію і вказують на те, в якому з можливих для нього значень слово вжите. Розрізняють життєву і текстову ситуацію. В життєву ситуацію включається і прямий показ. Текстова ситуація розподіляється на текстовий опис життєвої ситуації і загальну тему тексту. Під ситуацією мається на увазі по-перше, ситуація спілкування, тобто та обстановка, в якій відбувається комунікативний акт; по-друге, предмет повідомлення, тобто сукупність

фактів, що описуються в тексті; по-третє, учасники комунікації і те, що вони говорять [11, с. 21].

Урахування цих факторів у багатьох випадках є необхідною умовою для правильного вибору відповідника тій або іншій одиниці вихідної мови в процесі перекладу. Яскравий приклад такого випадку дає Я.И.Рецкер у книзі «Теорія перекладу і перекладацька практика» [16, с. 89].

В одній з газетних статей член парламенту С.Сілвермен був охарактеризований як *abolitionist*. «Великий англо-російський словник» І.Р. Гальперіна дає для слова *abolitionist* два відповідника: 1. *Прихильник скасування (закону і т.п.)*; 2. (амер.іст.) *аболіціоніст, прихильник аболіціонізму*. Друге значення (прихильник аболіціонізму, тобто скасування рабства негрів) тут явно не підходить. Залишається перше значення. Очевидно, С. Сілвермен є прихильником скасування якогось закону або інституту, але для перекладу необхідно уточнити саме його. Оскільки в даному тексті немає ніяких указівок щодо цього, то правильний переклад можливий лише при знанні реальної обстановки в політичному житті Англії 1963р. (коли була написана ця стаття). У той період у парламенті і поза ним пошвавлено дебатовалося питання про скасування страти. Отже, мабуть, тут *abolitionist* варто перекладати як *прихильник скасування страти*. З іншого боку, якби мова йшла про Америку 20-х – початку 30-х років цього сторіччя, тоді те ж слово потрібно був би перекладати як *прихильник скасування сухого закону*. Цей приклад переконливо свідчить про важливість урахування екстралінгвістичних факторів у перекладі.

Дуже часто у перекладі допомагають знання реальної дійсності. Наприклад, вираз можна зрозуміти як *Heavypowerfulcranes* як *Важкі потужні крани*, оскільки птахів не описують словами *heavута powerful* [11, с. 18]

Отже, досить часто мають місце випадки, коли навіть максимально широкий лінгвістичний контекст не містить у собі ніяких вказівок щодо того, у якому саме значенні вживається та або інша багатозначна одиниця і який еквівалент повинний бути обраний у цьому випадку у перекладі. Тоді при

виборі варіанту перекладу нерідко доводиться звертатися до знань реальної дійсності. У цих випадках для одержання необхідної інформації необхідний вихід за межі мовного контексту і звертання до ситуативного контексту. Життєвого досвіду або з книг ми знаємо, що підйомні машини (крани) не літають.

1.3.2.Лінгвістичний контекст.Під лінгвістичним контекстом розуміють мовне оточення, у якому вживається та чи інша одиниця мови в тексті. Лінгвістичний контекст поділяється на лексичний, синтаксичний, граматичний, а також стилістичний.

Розглянемо детальніше названі типи лінгвістичного контексту. [9, с. 142].

Загально визнаними контекстами вважаються лексичний та граматичний; рідше трапляється контекст ситуативний.

У межах загального поняття контексту розрізняється **вузький контекст** (або «**мікроконтекст**») і **широкий контекст** (або «**макроконтекст**»).

Під вузьким контекстом мається на увазі **контекст словосполучення або речення**, тобто лінгвістичні одиниці, що складають оточення даної одиниці в межах речення. **Під широким контекстом** мається на увазі **мовне оточення даної одиниці, що виходить за межі речення**; це – **текстовий контекст**, тобто сукупність мовних одиниць, що оточують дану одиницю в межах, що лежать поза даним реченням, іншими словами, у суміжних з ним реченнях. Точні межі широкого контексту вказати не можна – це може бути контекст груп речень, абзацу, розділу або навіть усього твору (напр., оповідання або роману) у цілому. [9, с. 142]

Вузький контекст, у свою чергу, можна розділити на **контекст синтаксичний і лексичний**. (Стосовно фонем і морфем можна виділити також контекст **фонологічний і морфологічний**).

Лексичний контекст – це сукупність конкретних лексичних одиниць, слів і усталених словосполучень, в оточенні яких використовується дана

одиниця. Це різновидоточення лексичного значення, у якому відтворюється денотат потрібного нам слова [12, с. 104].

Лексичний контекст складають групи лексичних одиниць, в яких актуалізується одне із значень. Ланцюг «загальне значення – зміст контексту» відіграє головну роль у визначенні денотативного значення цього слова.

Так, значення дієслова *contain* при інваріантному значенні «мати», «містити» є різним у лексичних контекстах. *The barrel contains 30 quarters of liquid* та *The book contains two different descriptions of the city*.

Актуалізований зміст дієслова у першому реченні визначається як *наповнення посуду рідиною*, а у другому – як *відбиття певного обсягу інформації*.

Мінімальний лексичний контекст – необхідна умова для виявлення окремого значення слів, що мають поширену полісемію. Це стосується таких, наприклад, слів, як *go, get, seem, look, take*. Наведені слова складають основу численних ідіом. У мінімальному контексті можна розмежовувати значення слів у паралельних висловах: *to come home – to come to the point; to get a letter – to get the tram; to leave the cinema – to leave a fingerprint – to leave a message; to run fast – to run into debt* [10, с. 104].

Найбільш істотною роль контекст відіграє у вирішенні саме багатозначності лінгвістичних одиниць. Крім випадків навмисної або випадкової (ненавмисної) двозначності, контекст служить тим засобом, який як би «знімає» у тій чи іншій багатозначною одиниці всі її значення, крім одного. Тим самим контекст надає тій чи іншій одиниці мови **однозначність** і робить можливим вибір одного з декількох потенційно існуючих еквівалентів даної одиниці в МП. Звичайно, роль контексту далеко не обмежується дозволом багатозначності слів та інших лінгвістичних одиниць; протеннайважливішою його функцією полягає саме в цьому.

У процесі перекладу для вирішення багатозначності і визначення вибору еквівалента іноді досить обліку синтаксичного контексту тієї чи іншої

одиниці, зокрема, слова. Так, дієслово *burn* може перекладатися на українську мову як *горіти* і як *палити*, причому вибір відповідності цілком визначається синтаксичним контекстом, в якому вжито англійське слово: у неперехідній конструкції (при відсутності прямого доповнення) *burn* перекладається як *горіти*, в перехідній (при наявності прямого доповнення або в формі пасивного стану) – як *палити*. Пор. *The candle burns – свічка горить*, а *he burned the papers – він спалив папір*. Для англійської мови це вельми поширений випадок. Пор. *sink – тоннути* (неперех.), *тонити* (перех.); *drive – їхати* (неперех.).

Найчастіше, однак, вибір еквівалента визначається лише з урахуванням лексичного контексту даної одиниці, однозначність якої встановлюється в межах певного лексичного оточення.

Так, англійське *look* в поєднанні з прикметником *angry* означає *погляд*, а з прикметником *European* – *вид* (Напр., *The town has a European look*); англійське *way* в поєднанні з *to the town*.

Way означає *дорога*, а в поєднанні з *of doing it* – *спосіб або метод* і т. д. Можна навести безліч такого роду прикладів.

Для ілюстрації ролі вузького лексичного контексту при виборі перекладацької відповідності наведемо наступні англійські пропозиції, що містять багатозначне іменник *attitude*:

He has a friendly attitude towards all.

Він до всіх відноситься по-дружньому.

There is no sign of any change in the attitudes of the two sides.

В позиціях, займаних обома сторонами, не видно ніяких змін.

He stood there in a threatening attitude.

Він стояв у загрозовій позі.

Кількість таких прикладів легко збільшити, бо слова, що вживаються постійно з одним із значень полісемічного слова, вважаються лексично (часом фразеологічно) пов'язаними. У переважній більшості словосполук такі значення вживаються якраз поєднаною лексикою. В цих умовах контексти

можуть бути спеціалізованими; до них відноситься побутовий, виробничий, технічний, 60-70-і роки ХХ ст. розробки теорії контексту дали в наслідку декілька класифікацій контексту, серед яких маємо членування нижчого рівня, наприклад, глобальний (загальний) контекст охоплює експліцитний (імпліцитний, ситуативний) парамовний контекст тощо.

Іноді, однак, для визначення значення вихідного слова і вибору однозначного перекладацького еквівалента вузького контексту виявляється недостатнім і доводиться вдаватися до інформації, що міститься в широкому контексті. Як приклад наведемо таке речення з повісті Дж. Селінджера «Над прірвою в житті»:

*Then I got this book I was reading and sat down in my **chair**.* (Ch. 3)

Англійському *chair*, в українській мові відповідають як *стілець*, так і *крісло*. В даному реченні, однак, не міститься ніяких вказівок, якимим іг би керуватися перекладач при виборі українського еквівалента. Тому тут необхідно звернення до ширшого контексту.

Далі знаходимо таке:

*The **arms** were in sad shape, because everybody was always sitting on them, but they were pretty comfortable **chairs**.*

Вказівка на *arms* дає нам ключ до перекладу: *Потім я взяв книгу, яку читав, і сів у крісло.*

Слід мати на увазі, що в даному прикладі (як і в інших, наведених нами) мова йде про визначення і передачу референціальних значень мовних одиниць. Якщо ж говорити про передачу прагматичних значень, то, як було зазначено вище, вирішальна роль в їх встановленні і виборі способів їх передачі належить саме ширшому контексту. Це відноситься не тільки до стилістичної характеристики, регістру і емоційного забарвлення тексту але, значною мірою, також і до «комунікативного членування» речення, яке багато в чому визначається факторами широкого контексту (напр., наявністю попереднього згадки того чи іншого елементарного речення в попередніх реченнях).

Об'єктом перекладу не є ізольовані мовні одиниці, а весь текст в цілому як єдине мовленнєвий твір. Тому роль широкого контексту в процесі перекладу ні в якому разі не можна недооцінювати.

Поряд з цим нерідко маються місцеві випадки, коли навіть максимально широкий контекст не містить в собі ніяких вказівок щодо того, в якому саме значенні вживається в даному випадку та чи інша полісемантична одиниця і, отже, який еквівалент повинен бути обраний в даному випадку при перекладі. У цих випадках для отримання необхідної інформації необхідний вихід за межі мовного контексту і звернення до **екстралінгвістичної ситуації**¹. Під «ситуацією» мається на увазі, по-перше, **ситуація спілкування**, Тобто та обстановка, в якій відбувається комунікативний акт; по-друге, **предмет повідомлення**, Тобто обстановка (сукупність фактів), що описується в тексті; по-третє, **учасники комунікації**, Тобто говорить (пише) і слухає (читає).

Про те, яку роль відіграють ці три екстралінгвістичні фактори для розуміння мовного твору учасниками комунікативного процесу, мовав жейш лавище. Зараз нам важливо підкреслити, що ці фактори у багатьох випадках є необхідною умовою для правильного вибору відповідності ієї чинної одиниці ВМ в процесі перекладу. Яскравий приклад такого випадку дає Я. І. Рецкер в книзі «Теорія перекладу перекладацька практика» [13, с. 32]

Чіткість і влучність вживання значення полісемічного слова – це, як правило, авторська риса відомих письменників. «Описати звичайно точно і окремо, – пише В.Б. Шкловський, – велике мистецтво».

Іноді в цьому випадку говорять про екстралінгвістичні контексти» або про «контекст ситуації» (термін Дж. Ферсена). Ми вважаємо за краще застосовувати термін «контекст» лише при позначенні мовного оточення ієї чинної лінгвістичної одиниці, користуючись для позначення екстралінгвістичних факторів терміном «ситуація».

В одній з газетних статей член парламенту С. Силвермен був охарактеризований як «*the oldest abolitionist in the House of Commons*». «Великий англо-російський словник» під ред. І. Р. Гальперіна дає для слова *abolitionist* два відповідності: 1. прихильник скасування, скасування (закону і т.п.); 2. (Амер. Іст.) аболіціоніст, прихильник аболіціонізму. Друге значення (прихильник аболіціонізму, тобто скасування рабства негрів) тут явно не підходить. Залишається перше значення: очевидно, С. Силвермен є прихильником скасування якогось закону або інституту, але для перекладу необхідно уточнити, чого саме. Оскільки в даному тексті немає жодних вказівок щодо цього, то правильний переклад можливий лише при знанні реальної обстановки в політичному житті Англії 1963 року (коли була написана ця стаття). У той період в парламенті і поза ним жваво дебатовалося питання до скасування смертної кари. Стало бути, тут *abolitionist* слід перекладати як прихильник скасування смертної кари! З іншого боку, якби мова йшла про Америку 20-х – початку 30-х років цього століття, тоді те ж слово потрібно було б перекладати як прихильник скасування сухого закону.

Приклад цей переконливо говорить про важливість бліку екстралінгвістичних факторів при перекладі, на щовже неодноразово зверталася увага в ході попереднього викладу.

Отже, в процесі перекладу «зняття» багатозначності мовних одиниць і визначення вибору перекладацького еквівалента обумовлюється рядом факторів, як то: вузьким контекстом, широким контекстом і екстралінгвістичною ситуацією. Без урахування всіх цих факторів в їх взаємодії розуміння мовного твору і, тим самим, його переклад називаються неможливими. Саме з цієї причини лінгвістичний базис теорії перекладу, як було зазначено, повинні служити, по-перше, лінгвістика тексту, по-друге, макролінгвістичний опис мови у взаємодії з

екстралінгвістичними явищами, що визначають предмет, побудову та умови існування об'єкта перекладу – мовні твори.

Граматичний контекст. У граматичному контексті визначається граматична структура словосполучення (а інколи і окремого слова), що допомагає з'ясувати вживання багатозначного слова. Граматичною ознакою контекста є порядок сполучуваності слів і їхнє розташування у структурі контексту.

Граматичний контекст визначає не лише граматичне значення полісемічного слова, а і його денотативний та конотативний компоненти. Це особливо властиве словам з найпоширенішою полісемією. Розмежовуючи граматично або структурно пов'язані значення дієслова *to get*, вичленуємо такі контексти, коли дієслово: а) потребує прямого додатка, напр.: *to get letters* «отримувати, вибирати кореспонденцію», б) потребує непрямого додатка, напр.: *Get me a chair* «принесіть мені стільця» і в) вживається з прийменником або прислівником, складаючи цілий ряд напівфразеологічних сполучень, напр.: *to get across* «перебратися», *to get along* «поживати», *to get at* «дістатися до», *to get away* «від'їхати, втекти», *to get back* «повернутися», *to get off* «здійнятися», *to get up* «встати» тощо. Значення дієслова може змінюватися в залежності від синтаксичної функції: дієслово вживається як підмет, складова частина присудка, додаток, обставина.

Поєднання лексичного і граматичного значень спостерігається між різними членами словотворчого ряду, напр.: *homelike (meal)*, *homeless (people)*, *(to be) homebound*, *home-to-home (service)*. Зміна конотативного компонента у значеннях цих слів поєднана з морфологічною зміною. Такі ряди інколи пропонується називати **словотворчими парадигмами**.

Регулярну багатозначність, як правило, мають іменники, дієслова і прикметники. Лише іменник має понад десять типів модифікованого граматичного контексту, де відбивається типово спарена полісемія слів. Такі значення називаються *актантними*, напр.: *state power*–

the European powers «державна влада – європейські держави», *company change – change in the pocket* «зміни у складі компанії – дрібні гроші у кишені», *the epoch witnessed many rulers – a witness in court* «епоха засвідчила багатьох можновладців – свідок у суді» тощо. Аналогічні випадки знаходяться і у сфері дієслівної лексики, напр.: «зубрити урок», *to drill metal – to drill a lesson* «свердлити метал – *infiltrate a solution – to infiltrate into the country* «процідити рідину – проникнути у країну», а також серед прикметників, напр.: *a quiet man – in the quiet* «спокійна людина – у спокої», *a drop of steam – a steam engine* «крапля пари – паровий двигун» і т. д. Значне зацікавлення викликають окремі дієслова, які у певних контекстах набувають модального значення. У звичайному вживанні дієслова не мають граматичних модальних характеристик, проте інколи стають суто модальними, напр. *He could come in time – He managed to come in time*. Таких дієслів існує три типи:

1) дієслова, у значенні яких модальний компонент зумовлений певними немодальними компонентами; це такі дієслова, як *desire, endure, fail, hesitate, intend, manage, plan, refuse, succeed, suffer, wish, want* тощо. Особливість вживання цих дієслів полягає унесенні функції допоміжного компонента складеного дієслівного присудка, напр. *If he wished to come he could eventually do it*;

2) дієслова, у значенні яких модальний компонент зумовлений регулярним перенесенням значення; це дієслова *cut, saw, wash* тощо, напр.: *to cut a piece of wood – to be capable of being cut*;

3) дієслова, у значенні яких модальний компонент зумовлений їх загальним змістом. Дієслова цього типу визначають комунікативно важливі процеси мислення, сподівання, сумніву, спілкування тощо. Напр.; *feel, guess, hope, suffer* і под.: *to feel – to be capable of sensation, to suffer – to feel pain*.

Це, таким чином, клас модалізованих дієслів, які поряд з модальними дієсловами визначаються як семантично, так і синтаксично-граматичному контексті. Ситуативні контексти. При аналізі полісемічного слова у

мовному контексті ми беремо до уваги лише мовні ознаки – класи слів, їхні лексико-морфологічні властивості, синтаксичні структури, модальність слів тощо. Ситуативне (конотативне, як правило) значення визначається немовними факторами, а ситуацією, у якій слово вживається. Візьмемо для прикладу два слова – одне суто розмовне *bunk* «дурниці» і рідко вживане *unrepentant* «нерозкаяний». Ситуативні контексти, в яких вони вживаються, можуть бути найрізноманітнішими. Наведемо приклади.

У книзі спогадів про У. С. Моема його племінник Робін згадує про такий випадок напередодні другої світової війни. У. С. Моем, обговорюючи постановку двох власних п'єс – *The Circle* «Коло» та *Our Betters* «Наші кращі люди», раптом заговорив про особи, які керували європейськими державами напередодні

війни: «*I know that we were dupes of the incompetent fools who ruled our nations... I know that we were sacrificed to their vanity, their greed and their stupidity. And the worst of it is that as far as I can tell they haven't learnt a thing...*» *Willie paused a moment. His stammer seemed completely to disappear. «... They muddle on, muddle on, and one of these days they'll muddle us all into another war. When that happens I'll tell you what I'm going to do. I'm going out into the streets and cry: «Look at me; don't be a lot of damned fools; it's all bunk what they're saying to you, about honour and patriotism and glory, bunk, bunk, bunk»* (R. Maugham. *Conversations with Willie*. L., 1978. P. 60–61).

Інший випадок, звідки виводимо ситуативне значення слова *unrepentant* читаємо у «Московських вістях»:

«*Paul McCartney apparently likes marijuana and, it seems, just won't leave home without it. First, McCartney, 41, and his wife, Linda, cut short their Caribbean holiday when police found a small stash in their Barbados villa. Then, after paying a 200 lb. fine, the couple rushed back to London, where Linda was charged with possession of the weed after her luggage was searched by police at Heathrow Airport. McCartney, a veteran of three similar drug busts, was unrepentant. «I don't think that in the privacy of my own room I was doing any*

harm whatsoever», said the former Beatle, who thinks that the use of marijuana should be decriminalized». (MoscowNews. 1984. N 11).

До речі, у цьому ситуативному контексті постають значення інших слів: *weed* «травиця», *bust* «звинувачення», *veteran* «ветеран», які, зберігаючи основне значення, набувають такої коннотації, що не відбита у лексикографічних джерелах.

Ситуативний контекст поєднує можливості кількох специфічних контекстів. Це може бути мова кількох мовних осередків. Контексту значній мірі пов'язаний із стилями мови, про що йтиметься далі.

Звідси доходимо висновку, що контекст, як мінімальний відтенок мовлення, необхідний для визначення окремих значень.

Синтаксичний контекст – це та синтаксична конструкція, у якій вживається слово, словосполучення або підрядне речення [10, с. 532]. У процесі перекладу для розв'язання багатозначності визначення вибору еквівалента іноді досить врахування синтаксичного контексту тієї або іншої одиниці зокрема, слова. Так, дієслово *burn* може перекладатися на українську мову як *горіти* як *палити*, причому вибір відповідника цілком визначається синтаксичним контекстом, у якому вжите англійське слово: у неперехідній конструкції (при відсутності прямого додатку) *burn* перекладається як *горіти*, у перехідній (при наявності прямого додатку або у формі пасивного стану) – як *палити*. Порівняємо: *The candle burns* – *Свіча горить*; *He burned the papers* – *Він спалив папери*. Для англійської мови це досить розповсюджений випадок.

Усі ці контексти називаються горизонтальними на протилежність контексту, який вважається «вертикальним». Вертикальний контекст – це історико-філологічний контекст даного літературного твору, а фонове значення складає сукупність культурних, історичних, географічних і інших даних окремого періоду в історії розвитку людства.

Так,коли початок ХХ ст. в Англії називають *thegoldenyears* «золоті роки» або *thegoldensunset* «золотавий підвечір» – то це визначення періоду,коли почався занепад Великобританії як світової держави.

Отже, в загальному контекст поділяється на вузький (словосполучення, речення) і широкий (текстовий). Контекст, у якому вживається мовна одиниця, багато в чому визначає вибір того чи іншого відповідника у перекладі. Вибір відповідників у процесі перекладу не передбачає механічної підстановки відповідника замість одиниці оригіналу і вимагає звернення до контексту.

1.4. Контекстуальність та переклад

Як відомо, процес перекладу не є простою заміною одиниць однієї мови одиницями іншої мови. Навпаки, це складний процес, який включає низку труднощів, які необхідно подолати перекладачеві. У даному випадку такими труднощами є усунення багатозначності і вибір відповідника у мові перекладу. Одним з основних завдань перекладача при роботі з англійським текстом є пошук в українській мові відповідників для англійських слів. Першим етапом є пошук слова в словнику і визначення до якої частини мови це слово належить. Частина англійських слів має українські еквіваленти, які точно співпадають із значенням слова, яке перекладається, і не злежать від контексту (частина таких слів є в галузі термінологічної лексики). Але для більшості слів словник наводить цілий ряд аналогів, з яких потрібно вибрати підходящий за значенням. Наприклад, слово *test* має ряд відповідників: *випробування, мірило, критерій, контрольна робота, дослідження, аналіз, перевірка*.

Очевидно, що вибір найбільш підходящого значення з такого ряду аналогів можна зробити тільки на основі контексту, в якому знаходиться слово, яке потрібно перекласти. Для розкриття значення англійського слова зазвичай вистачає вузького контексту, тобто найближчого лексичного

оточення слова в межах одного речення. Розглянемо для прикладу кілька речень, які містять слово *test*:

The theory could not stand the test of time – Теорія не змогла **випримати** випробування часом.

This solution is a most delicate test for detecting the presence of carbon dioxide. – Цей розчин є надзвичайно чутливим **реагентом** для визначення наявності двооксиду вуглецю.

The test was offered to the students – **Контрольну роботу** дали студентам.

Виходячи з контексту цих трьох речень, ми обрали для них відповідні переклади.

Використання перекладацьких відповідників завжди передбачає урахування контексту, у якому вжиті перекладні одиниці оригіналу. Відповідники – це одиниці мови перекладу, близькі за значенням одиницям вихідної мови, і тому насамперед необхідно встановити, у якому значенні виступає в оригіналі одиниця мовлення [10;98]. Більшість мовних одиниць багатозначні, але в контексті, як правило, виступають у якомусь одному з потенційно можливих своїх значень. Зіставлення потенційних значень спільно вжитих мовних одиниць дозволяє визначити ті значення, у якому кожна з них використовується в даному висловленні. Звичайно, це виявляється можливим вже в межах вузького контексту. Розглянемо таке англійське речення:

The striking unions have won concessions despite bitter opposition of the employers.

Усі повнозначні слова в цьому реченні, які узяті поза контекстом, мають по декілька значень. Дієслово *to strike* може означати *бити, вдаряти, знайти, нашкодитися, вразити, пускати коріння, бастувати*. Іменник *union* може мати значення *союз, об'єднання, профспілка*. Дієслово *to win* – *виграти, перемогти, домогтися, одержати, добувати, переконати*. Іменник *concession* – *учинок, концесія*. Прикметник *bitter* – *гіркий, болісний, різкий*,

запеклий. Іменник *opposition* - контраст, протилежність, опір, опозиція. І, нарешті, іменник *employer* - підприємець, роботодавець, наймач.

Зіставляючи ці значення один з одним у контексті нашого речення, можна легко переконатися в тому, що слова сумісні лише у випадку, якщо перше слово узятє в значенні *страйкувати*, друге – у значенні *профспілка*, третє – *домогтися*, четверте – *учинку*, п'яте – *запеклий* і, нарешті, шосте – *опір*. Слово *employer- підприємець* відразу обумовило, про яку сферу життя мова йде в даному випадку, і для визначення значень інших слів досить було відповідних словосполучень: *strikingunions; winconcessions; bitteropposition* [8, с. 22].

Іноді, однак, для вибору одного з можливих відповідників, вузького контексту виявляється недостатньо і доводиться удаватися до широкого контексту. Як приклад приведемо наступне речення з повісті Дж. Селінджера “Над прірвою в житті”.

Then I gotthisbook I wasreadingandsatdowninmychair. Англійському слову *chair* в українській мові відповідають як *стілець*, так і *крісло*. І коли в повісті перекладач знаходить таке речення, він не має в самому реченні достатніх вказівок, якими він міг би керуватися при виборі українського еквівалента. Тому, тут необхідне звертання до широкого контексту.

Далі впливає: *Thearmswereinsadshape, becauseeverybodywasalwayssittingonthem, buttheywereprettycomfortablechairs.*

Вказівка на *arms(ручки)* дає нам ключ до перекладу і дозволяє з упевненістю вибрати варіант *крісло* : *Потім я взяв книгу, що читав, і сів у крісло.*

Як бачимо, контекст допомагає запобігти неправильному розумінню багатозначного слова. Візьмемо ще один приклад із прикметником *dull*, який поза контекстом має різні значення, але лише в поєднанні з іншими словами він набуває свого актуального значення: *a dullpupil (нерозумний учень), a dullplay (нудна вистава), a dullrazor-blade (тупе лезо), dullweather (похмура погода)*. У випадках коли такого мінімального контексту не достатньо, щоб

визначити адекватне значення слова, потрібний ширший контекст, наприклад: *The man was large, but his wife was even fatter*. В цьому реченні слово *fatter* служить індикатором, який вказує, що слово *large* означає не великий, а товстий.

Слід мати на увазі, що в прикладах, які тут приводяться, мова йде про визначення і передачу референтних значень мовних одиниць. Якщо ж говорити про передачу прагматичних значень, то вирішальну роль у їхньому визначенні і виборі способів їхньої передачі належить саме широкому контекстові. Це відноситься до стилістичної характеристики й емоційного забарвлення тексту. Ще раз нагадаємо, що об'єктом перекладу є не ізольовані мовні одиниці, а весь текст у цілому як єдине ціле. Тому роль широкого контексту в процесі перекладу ні в якому разі не можна недооцінювати.

Поняття відповідника тісно пов'язане з поняттям лінгвістичного та ситуативного контексту. Лінгвістичний (мовний) контекст і ситуативний (екстралінгвістичний) контекст є основними типами контексту, які визначають вибір того чи іншого відповідника у перекладі чи відмову від використання відомих відповідників і необхідність пошуку інших способів перекладу [9, с. 142]. Докладніше про ці контексти йтиметься далі. Крім того, існує ще стилістичний контекст, який дозволяє одночасно реалізувати два і більше значення слова, створити йому додаткові конотації і іншими шляхами здійснити компресію інформації і тим самим забезпечити максимальну ефективність передачі. Його завдання полягає не в тому, щоб знати багатозначність (це функція мовного контексту), а, навпаки, в тому, щоб додати нові значення, здійснити комбінаторні перетворення змісту.

1.5. Семантична валентність як детермінант вибору інваріанта

У контексті виявляються активні семантичні валентності слова, тобто ті здатності, за допомогою яких до нього приєднуються інші слова. При цьому реалізується, як правило, лише одне із значень слова. Семантичні валентності належать безпосередньо до лексичного значення слова і визначають його як конкретну мовну одиницю.

Взявши для прикладу іменник *road*, ми визначаємо його інваріантне значення як «шлях, дорога». У різних синтаксичних оточеннях іменник набуває, принаймні, наступних значень: 1) *motorroad* «шосе»; 2) *countryroad* «просілок»; 3) *railroad* = *aroadofrails* «залізниця»; 4) *tocrosstheroad* «перейти вулицю»; 5) «шлях досягнення чогось» напр.: *a roadtohappiness*. Таким чином змістовні валентні особливості іменника вказують на об'єкт, інструмент, засіб, місце виявлення відповідних його значень.

З наведеного прикладу видно, що контекст – це мінімальний відтинок мовлення, де визначено окреме значення полісемічного слова.

Іменник *road*, як багато йому подібних, незважаючи на полісемію структури, має одне, незалежно від контексту значення, яке називається вільним або деномінативним. Воно часто збігається з інваріантним значенням, проте ця закономірність властива не всім багатозначним словам. Так, багатозначне слово *needle*, що має досить конкретне інваріантне значення «голка», не розмежовуючись до стану омонімії, зберігає інваріантність як «голка швацька», «шпиця для в'язання» та «обеліск». Контекстне оточення може вказувати на окремі значення: а) *theneedleofacompass* «стрілка компаса», б) *theneedleofarpine* «хвойна голка», в) *theneedleofamountain* «гостра верховина гори», г) *theneedleofabuilding* «вежа будівлі» та д) *theneedleofacrystal* «різновид гострого кристала». У стійкому словосполученні *tohavetheneedle* іменник *needle* набуває переносного значення; вислів перекладається «мати поганий настрій»; пор. укр.

«заколело у боці; шпигнулобіля серця». Такі значення розглядаються як детерміновані (визначені) у мовних (лексичних, граматичних) та позамовних контекстах.

Дотепер ми розглядали полісемію, яка має чітко виявлений, дискретно організований характер значень. Існує, проте, різновид полісемії, де чітких меж значень внаслідок різних причин немає. Це можебути накладка (overlapping) значень, вживання одного із значень у багатьох підмовах та дифузія значень, коли між ними існує нечітка, тьмяна проміжна площина. Перші два випадки нечіткості значень викликані, власне, третьою. Нечіткість розмежувань значень однієї мовної одиниці властива усім самотійним частинам мови.

Так, у висловах *to get to school* та *to cut a piece of wood* контекстного оточення недосить, щоб розмежувати значення дієслів *to get* (доїхати до школи/потрапити до школи як до навчального закладу) і *to cut* (різати/розрізати пополам/вирізблювати). Нечіткість значення іменника *stop* постає у контексті *a stop of the bus* (зупинка маршрутна/вимушена/повна). Більш ніж одне розуміння прикметника *left* припускає контекст *to the left* (стосовно особи, сторін світу). Така багатозначність зумовлюється недоліками синтаксичного, лексичного і семантичного контексту або синкретичним (при співпадаючому означенні різних концептів) вираженням. Ненавмисна «недокінченність» значень властива багатьом словам, що носять гносеологічний, пізнавальний характер, таким як *learn, know, perceive, understand* тощо. Напр.:

- *But you said you were **learning** more.*
- *About life. But...*
- *Not your work?*
- *I'm trying to start from the beginning again. I don't know yet.* (J. Fowles.

The Ebony Tower. Progress Publishers. M., 1980. P. 91).

Нарешті, багатозначність слова може використовуватися навмисне і вживатися як стилістичний засіб (у каламбурі, поетичній метафорітощо). У каламбурі:

Papa, what kind of a robber is a page?

– *A what?*

It says herethat two pages held up the bride's train' двояке розуміння значень спостерігається у словах *holdup* «стримати; грабувати» та *(bride's) train* «потяг; кінець вінчальної сукні». Відсутність прямих зв'язків між формою і значенням, неможливість чіткого з'ясування співвіднесеності викликає змішування значень у багатозначній структурі слова.

Контекстний підхід до значення у великій мірі завдячує працям американського мовознавця Л. Блумфілда і англійського Д. Ферса. Ці дослідники і їх послідовники визначали значення мовної одиниці як ситуацію. Це, у свою чергу, спонукало до того, що контексту найпростішій формі зводився до моделі «значення – поширений вислів з його вживанням». У більшості ж випадків спілкування, коли йдеться про складні форми значення або його стилістичні розгалуження (лекція, розповідь, співставлення точок зору, ба, навіть, плітка), контекст мало що говорить про значення словоформи і, тим більше, вислову. Невідповідність контексту значенню полягає у цих випадках у тому, що об'єкт, про який йдеться у спілкуванні, часто відсутній. До того ж, багато мовних форм, як, наприклад, слова, що відбивають стан роздуму, не мають корелятивів, які можна спостерігати. Лише умовними слід вважати кореляти таких словоформ, як *dragon, ghost, elf, witch*. Не мають корелятивів об'єкти, які історично зникли, і їх вживання у сучасному нам контексті потребує додаткових тлумачень чи посилань.

Таким чином, дослідники значення удавалися до таких контекстів, із яких можна було вивести значення. Це, проте, ні в якому випадку не означає, що значення даної форми і надалі (чи завжди) залежатиме від цього контексту. Значну частину абстракцій взагалі не можна сприймати як відтінки контексту. Контекстна ситуація слабка тим, що у ній, як

припускається, більша частина вживаних слів відома обом (кільком) учасникам спілкування; особливо це стосується службових слів, таких як *and*, *if*, *only*, *but*, *no*, які, однак, можуть мати складну багатозначність в залежності від задумів і, навіть, фонетичного наголосу мовця.

Не дивно, тому, що семантика контексту зробила невеликий практичний поступ. Систематичних спостережень у цій галузі зроблено небагато, оскільки головна увага приділялась окремому значенню, а контекст, скоріше, відволікав увагу дослідника, ніж притягував її. Контекст є важливим фактором комунікації; уся справа в тому, як його обмежувати: значення слова чи виразу інколи неможливо з'ясувати у четвертій серії телефільму, якщо ми не бачили попередні три.

Без попередніх чи наступних контекстів важко з'ясувати зміст таких речень:

(1) *Where shall we go?*

(2) *Looking for the right colour.*

(3) *Awful' isn't a pretty word – but it would be a convenience, now you mention it, if we could write home (R. Kipling. How the first letter was written // Just so stories. М., 1972. Р. 122).*

Значення потрібного слова речення (1) – місце, куди ми збираємося поїхати. Воно може не постати з'ясованим навіть з цілого контексту. Очевидно, остаточно визначеним слід вважати вибір місця, який зробить та особа, що збирається туди поїхати. Це, можна сказати, анекдотичне трактування контексту. Тепер припустимо, що нам треба визначити значення слова *colour* у реченні (2). З газетного повідомлення ми дізнаємося, що мова йде про колір умеблювання житла. Зважаючи на їх велику кількість, колір так і залишається невизначеним.

Подібним чином неможливо з'ясувати значення слова *awful* у реченні (3), навіть якщо ми звернемося до попередньої частини контексту з казки Р. Кіплінга: «*Isay, Daddy, it's an awful nuisance that you and I don't know how to write, isn't it?*» Звідси припускається, що учасники діалогу знають значення

прикметника, а третій особі при незнанні слід звернутися до лексикографічного джерела.

Отже визначення змісту слова, тобто його значення, через контекст часом є приблизним, інколи частковим і потребує додаткових пояснень за допомогою інших мовних засобів.

На закінчення скажемо, що контекст відіграв значну роль у лексикології 30 – 60-х років ХХ ст., коли перевага надавалась емпіричному аспектові значення. Загалом же, контекст – не зовсім вдалий релятивістський засіб, який мав лише окремі переваги при тлумаченні значення, або не мав їх зовсім.

Коли значення розглядалось у термінах відношень, ідей, об'єктів, речей чи концептів, воно до певної міри не могло визначатися формально і залишалося поза межами безпосереднього спостереження. На такому тлі значення вивчалось у термінах вживання, ситуації, контексту, де його можна було тлумачити і корелювати з якимось мовним оточенням.

1.6. Труднощі розуміння багатозначних та багатофункціональних слів

Одним з найважливіших недоліків багатозначності слів є те, що завжди існує загроза неправильного розуміння значення слова, коли воно вжите в одному значенні, а сприймається в іншому. Це природно, що такі випадки спричиняють появу жартів на зразок:

(1) Customer. I would like a book, please.

Bookseller. Something light?

Customer. That doesn't matter. I have my car with me.

Переклад:

Покупець: Я б хотів якусь книгу.

Продавець: Щось легке?

Покупець: Мені байдуже, я ж на машині.

(2) *The critic started to leave in the middle of the second act of the play.*

“Don’t go,” said the manager. “I promise there’s a terrific kick in the next act.”

“Fine”, was the retort, “give it to the author.”

Переклад:

Критик вирішив піти в середині другого акту п'єси.

«Не йдіть», каже менеджер. «Обіцяю, у наступному акті буде просто супер удар».

«Чудово», була відповідь. «Нанесіть його автору п'єси».

(3) *Lady (at party): Where is that pretty maid who was passing our cocktails a while ago?*

Hostess: Oh, you are looking for a drink?

Lady: No, looking for my husband.

Переклад:

Дама на вечірці: Де та прекрасна офіціантка, яка приносила нам коктейль нещодавно?

Господиня вечірки: Ви шукаєте випивку?

Дама на вечірці: Та ні, чоловіка шукаю.

Психолінгвісти з'ясували, що, описуючи ситуацію, явище і просто в спілкуванні, ми користуємося не окремими словами, а їхніми сполученнями. Словник кожної людини включає всі слова і їх поєднання, організовані не за алфавітом, а тематично, по ситуаціях. Тому носії мови не роблять помилок у мові. Вони знають, які слова з якими вживаються й у яких випадках. Вчені дослідили, що семантика слів характеризується спільним місцезнаходженням (тобто слова систематично постійно з'являються в схожих контекстах). Наприклад, для дослідження семантичної структури прикметника, можна розглянути його найбільш типові синтаксичні моделі (A+N, N+IV+A) і здійснити поглиблений аналіз значень іменників, з якими цей прикметник найчастіше вживається. Наприклад, проаналізуємо найтипівіші контексти для прикметника *bright*:

- a) *bright* – яскравий (колір) (flower, dress, silk, etc.).
- b) *bright* – блискучий (метал) (gold, jewels, armour, etc.),
- c) *bright* – здібний (учень) (pupil, boy, fellow, etc.),
- d) *bright* – сяючий (smile, eyes, etc.)

Існує цікава гіпотеза, що значення слів, які регулярно вживаються в однакових контекстах, є настільки тісно взаємопов'язані, що кожне з цих слів відображає значення сусіднього слова, тобто того, з яким постійно вживається. Наприклад, негативна конотація прикметника *notorious* тісно пов'язана з конотацією іменників, з якими він найчастіше вживається: *a notorious criminal, thief, gangster, gambler, gossip, liar, miser, etc.*

Все це зводиться до висновку про те, що контекст – це надійний ключ до визначення значення слова. Однак, навіть вищезгадані приклади з жартів доводять наскільки оманливим може бути контекст у деяких випадках [4, с. 121].

Ще одна небезпека не має нічого спільного з комунікацією, а стосується дослідницької роботи в галузі семантики. Буває важко розгледіти відмінність значень в різних сталих комбінаціях слів. Наприклад два таких вирази: *an angry man, an angry letter*. Постає питання чи в цих двох контекстах прикметник *angry* вжитий у тому ж значенні чи з різними значеннями. Насправді, з одного боку сполучуваність тут різна (*man* – назва особи; *letter* – назва об'єкту), а з іншого – лист не може проявляти гнів, але він може передавати гнів людини, яка його писала. Отже, слово не може виражати те ж саме значення в різних виразах. Наприклад, у виразах *merry children, merry laughter, merry faces, merry songs* прикметник *merry* передає те ж саме поняття – хороший настрій, але діти можуть його виявляти, а через обличчя, сміх, пісні він може проявлятися. Отже, завдання розрізнення значень слів і різних варіантів сполучуваності (або різних вживань слова) є проблемою вибору різних денотатів.

В англійській мові існує також ціла низка слів, які виконують різні функції у реченні.

До них належать деякі сполучники, прийменники, займенники, слова-замінники та інші. При їх перекладі іноді виникають труднощі, які вимагають звернення до контексту [17, с. 21]. Розглянемо такі багатофункціональні слова як *there, it, that, which, what, like, for, as, since*.

Всі вони можуть виступати у різних формах або ж навіть бути різними частинами мови.

THERE

1. конструкція *there is/are* із значенням, тоді цю конструкцію перекладають починаючи з обставини місця: *There is different way to solve this problem. Існують різні способи вирішення цього завдання.*

2. займенник *там туди*: *I'll be there. Я буду там. I'll go there myself. Я піду туди сам.*

3. вигуки ну ось, ось так, досить та інші: *There you go! От молодець! There, there. Stop crying! Годі вже, припини плакати!*

IT

1. особовий займенник (в називному або непрямому відмінку): *I have heard the news and find it very important. Я вже чув новину і вважаю її дуже важливою.*

2. вказівний займенник: *It is today's newspaper. It is interesting. Це сьогоднішня газета. Вона цікава.*

3. займенник, який замінює все попереднє висловлювання: *The price is inevitable. It means that... Зростання цін неминуче. Це означає, що...*

4. формальний підмет, який не перекладається: *It is necessary to go there. Необхідно піти туди.*

5. формальний підмет в підсилюючій конструкції "it was he... who": *It was Vinogradov who found this school. Саме Виноградов започаткував цю школу.*

6. формальний додаток, що не перекладається: *I find it hard to understand him. Мені важко його зрозуміти. This method makes it possible... Цей метод дає можливість...*

THAT

1. вказівний займенник *той, та, те*: *That is just what I was going to say. Це якраз те, що я збирався сказати.*

2. формальний підмет, який не перекладається: *That will do. Досить. That's quite right. Вірно.*

3. сполучник *that* як підмет *те, що*: *That they have prepared was part of the contract. Те, що вони приготували було частиною контракту.*

4. підрядний сполучник *що; те, що*: *The advantage of that it has been tested. Він вже перевірений. The advantage of that it has been tested.*

5. відносний займенник *який (яка, яке)*: *It is a problem that needs to be discussed. Це проблема, яку необхідно обговорити.*

слово-замінник (замінює попередній іменник): *The inflation rate in October was higher than that in September. Рівень інфляції був вищим в жовтні, ніж (рівень інфляції) у вересні.*

7. сполучник *щоб* (в конструкції “*in order that*”): *I'll give this book to you in order that you read it. Я дам тобі книгу, щоб ти її прочитав.*

8. частина посилю вального звороту: *It was your strong will that helped to find the solution. Саме твоя сильна воля допомогла знайти рішення.*

9. займенник *такий, така, таке; так*: *It wasn't that bad. Було не так вже й погано.*

WHICH

1. відносний займенник який, котрий: *The speed at which the car was moving was too high.* Швидкість, з якою рухався автомобіль, була надто високою.

2. відносний займенник що у функції підмета в підрядному реченні: *The wage will be increased, which will cause the price to rise.* Зарплата буде збільшена, що викличе зростання цін.

3. інші випадки: *for which reason* – і з цієї причини; *for which purpose* – і для цього; *the manner in which* – те, як...; *the extent to which* – те, наскільки...

WHAT

1. питальне слово що, який: *What do you mean? Що ти маєш на увазі? What size do you wear? Який розмір ви носите?*

2. відносний займенник те, що, що: *We accept what you offer us.* Ми приймаємо те, що ви нам пропонуєте. *We wanted to know what had happened.* Ми хотіли знати, що трапилось.

3. відносний займенник у функції означення те, який: *What technique is to be used should be coordinated with your supervisor.* Потрібно узгодити з вашим керівником те, який метод слід використати.

4. інші випадки: *What about...? Як щодо?; What does it matter? Яке це має значення?; In what follows... Надалі...; What for? Навіщо?*

LIKE

1. прислівник як, подібно до, схоже: *Orders are written like any other business letters.* Замовлення оформляються подібно до будь-яких інших ділових листів.

2. прикметник схожий, подібний: *They have like characteristics.* Вони мають схожі характеристики.

3. дієслово подобатись: *I like this dress.* Мені подобається ця сукня.

FOR

прийменник для, за; протягом: *Nobodywilldothisforyou. Ніхто не зробить це за тебе. Wehavebeenworkingatthisprojectfor a year. Ми працюємо вже над цим проектом протягом року.*

2. прийменник, який не перекладається після дієслова *wait*:
Whoareyouwaitingfor? Кого ти чекаєш?

3. сполучник підрядності *оскільки, так як, тому що*:
Itisnecessarytoprepareforthecontrolpaperisquitedifficult. Необхідно підготуватись, оскільки контрольна робота досить складна.

AS

1. сполучник підрядності *оскільки, так як*:
Theydidn'tgotothepartyasnobodyhadinformedthem. Вони не пішли на вечірку так як ніхто їм про це не повідомив.

2. прислівник *як*: *Thisformneedstobefilledinasrequiredbytheconsulate. Цю анкету слід заповнити, як вимагається консульством.*

3. підрядний сполучник часу у міру того як , коли, в той час як:
Theinflationrategrowsascreditmissionincreases. Рівень інфляції зростає у міру того як збільшується обсяг кредитної емісії.

4. сталий вираз: *Asfaras I know... Наскільки я знаю...*

SINCE

1. прийменник часу починаючи з, від, після:
Wehaven'ttalkedsinceMonday. Ми не розмовляли ще з понеділка.

2. прислівник часу з тих пір: *I haven'tseenhersince. Я не бачив її з тих пір.*

підрядний сполучник з тих пір, як; так як, оскільки:
Hehasn'twrittensinceheleft. Він не писав з тих пір як поїхав. Sinceeverythingwasreadywebegan. Оскільки все було готове, ми почали

Отже, на цих прикладах ми можемо спостерігати якими багатозначними можуть бути багатофункціональні слова, і це ще не весь їх перелік. Тому перекладач має бути дуже уважним, маючи справу із

багатофункціональними словами і віднаходити їх актуальні значення опираючись на контекст, в якому вони вживаються.

Висновки до Розділу 1

Мовознавство останніх років характеризується підвищеним інтересом до проблеми тексту. Внаслідок цього виникла окрема дисципліна, яка називається лінгвістика тексту.

Текст у широкому сенсі розуміється як будь-який знак семіотичної системи, і з цією концепцією пов'язана дефініція тексту у семіотичному плані, згідно якої він розглядається як мовний знак. Безумовним є той факт, що текст як ціле може бути визначений через категорію цілісності та зв'язності.

У комплексі цієї проблеми відмічається роль контекстуальної синонімії як одного із головних видів семантичного повтору, що забезпечує тематичний розвиток та досягнення зв'язності художнього тексту.

Контекстуальні синоніми визначаються нами як продукти індивідуально-авторського творчого та мисленнєвого акту, які актуалізують близькість значення слів в рамках певного контексту. Основним критерієм виділення контекстуальних синонімів є близькість значення. Яка змовлена зв'язком між елементами індивідуальної картини світу, яка знаходить своє вираження у мовній картині світу автора і не зафіксована внаслідок цього в усних словниках автора.

Контекстуальні синоніми відіграють важливу роль у формуванні зв'язності як текстової категорії. Вплітаючись у структуру тексту, вони активно направляють увагу читача на найбільш важливі моменти змісту.

РОЗДІЛ 2. РЕАЛІЗАЦІЯ КОНТЕКСТУАЛЬНОЇ ЗНАЧИМОСТІ ЛЕКСЕМ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ

2.1. Вплив типів контексту на переклад багатозначних слів

Як зазначалось в теоретичній частині, у перекладі багатозначних слів вибір адекватного відповідника визначається контекстом, тобто оточенням, в якому вживається певне багатозначне слово. Щоб довести це на практиці і зробити це доведення більш наочним і докладним, звернемося до перекладу багатозначних слів у літературі. Розглянемо ряд прикладів з роману Річарда Олдінгтона «Смерть героя», які містять багатозначні слова, і проаналізуємо їх переклад на українську мову здійснений перекладачем Юрієм Лісняком. Це допоможе набагато краще зрозуміти роль контексту і вплив його типів на переклад багатозначних слів.

2.2. Вплив вузького контексту на переклад багатозначного слова

У більшості випадків для перекладу багатозначного слова вистачає вузького (мінімального) контексту, тобто найближчого мовного оточення слова. Наприклад:

George Augustus continued to play at being rich on his honeymoon [81, с. 67]. –
Джордж Огастес увесь медовий місяць удавав багатія [80, с. 57].

Дієслово *play* поза контекстом має різні значення: *грати, виконувати, запускати, прикидатись, удавати*. Але в цьому контексті воно може мати значення *удавати*, хоча можливим би був і варіант *прикидатись*.

Подібним прикладом є переклад слова *chatter* у наступному реченні:
Elizabeth chattered very wittily –
you had to be witty with Hopkins or die of shame and humiliation –
but never mentioned George [81, с. 45]. – *Елізабет щебетала дуже дотепно коло*

Гопкінса треба бути дотепним, коли не хочеш померти з сорому й приниження, – але ні разу не згадала про Джорджа [80, с. 38].

З низки відповідників для слова *chatter*– балакати, розбовкати, щebetати, стрекотати, тремтіти найбільш підходящим є щebetати.

В наступних двох прикладах видно як іменник *raid* набуває нових значень в поєднанні з іншими словами. Наприклад, в першому реченні в поєднанні з *trench*, *raid* перекладається як вилазка, а в другому реченні в поєднанні з *air*, *raid* має значення повітряний наліт. *Orthey'dmeetontrenchduty, andvolunteerforthesametrenchraid, andbackupeachother'slietotheinspectingBrigadier, andshare a servant, andsticktogetherin a battle, andridetogetherwhenonrestandtalkshylyabouttheirfiancéesorwivesinEngland, ifofficers* [81, с. 47]. – Офіцери – ті зустрічаються на чергуванні в траншеях, разом ідуть добровольцями в якусь вилазку, допомагають один одному вибратись перед генералом, що інспектує фронт, мають одного денщика на двох, в бою тримаються в купі, разом їздять верхи на відпочинку, сором'язливо розповідають один одному про своїх наречених чи дружин удома в Англії [80, с. 40].

Hecameinfortwoorthreeairraids, andlayawakelisteningtothefamiliarbarkofArchies[81, с. 362]. За цей час було два чи три нічних повітряних нальоти, і він лежав без сну, вслухаючись у знайомий гавкіт зеніток [80, с. 310].

Речення *OfcoursethissortoffriendshipwasstrongerinFrancethaninEngland, morevividinthelinethanoutofit* [81, с. 47]. містить багатозначне слово *line*, яке має такі значення: лінія, контур, зморшка, лінія фронту, кордон, але оскільки в цьому реченні мова йде про війну, тому найкращим буде варіант фронт.

Звичайно така дружба у Франції бувала міцніша, ніж в Англії, палкіша на фронті, ніж у тилу [80, с. 40].

Ghastlydaysthatpoorgirlspentinthatdrearylittlehouseduringherfirstpregnancy[81, с. 68]. – Гірко тяглися дні для бідлашної Ізабелли, коли вона у цій

тісній похмурій оселі чекала першої дитини [80, с. 58]. У цьому реченні перекладач для слова *poor* ряду відповідників: *бідний, поганий, жалюгідний, нещасний, бідолашний*, обрав варіант *бідолашна* оскільки на це вказують слова *ghastlydays*. В той час як варіант *бідний* не був би таким вдалим, оскільки свідчить про незаможність. Схожим на цей приклад є і таке речення: *PoorGeorgeAugustus!*[81, с.83]. –*Бідолаха (бідолашний)Джордж Огастес!* [13, с. 69].

«*Toomichrichfood' saiddearМатта*» [81, с. 68].–*Це все через надто ситну і жирну їжу, – торочила люба матінка* [80, с. 58].

У цьому реченні багатозначність усувається завдяки сполучуваності слів, поєднання яких і є тим мінімальним контекстом, який дозволяє розкрити їх значення. Слово *rich* як і слово *food* мають свої значення, але в поєднанні вони набули свого єдиного актуального значення.

Theyhadbothdeterminednevertopollutethemselveswiththefarce[81, с. 45]. – *Вони обоє вирішили ніколи не ганьбити себе цим фарсом* [80, с. 38].

Поза контекстом слово *pollute* перекладається як: *забруднювати, ганьбити, розбещувати*.

Але вказівка на особу (*they*) і знаряддя (*withthefarce*) дає змогу зробити правильний вибір відповідника в межах вузького контексту.

A manhehadknownas a lawstudentreturnedtoSheffield, bought a practice, anddidratherwell [81, с.74]. – *До Шеффілда повернувся один його знайомий ще зі студентських часів, такий собі Генрі Балбері, купив адвокатську практику й тепер процвітав* [80, с. 63].

Поза контекстом слово *practice* означає: *практика, звичка, тренування, вправа, практика (юриста, лікаря)*.

Але, оскільки в реченні є згадка про *lawstudent*, отже, цей мінімальний контекст допоміг перекладачеві обрати варіант *адвокатська практика*.

Theyprayed. Orrather, theHeadprayed, andGeorgeremainedsilent[81, с. 99]. – *Вони помолились. Чи власне, директор молився, а Джордж мовчав* [80, с.

85]. Тут також із вузького контексту зрозуміло, що *Head*– це директор, а не голова, здібності чи верхівка.

You must come and have tea at my studio and look at my – what I call my pictures [81, с. 168]. – *Приходьте до моєї майстерні на чай. І подивитесь на мої... на те, що я називаю картинами* [80, с. 144].

Багатозначним словом, яке може ввести в оману перекладача, в цьому реченні є іменник *studio*, який має такі значення: *студія, майстерня, ательє, радіо-, кіно-, телестудія*.

Але, тут є слово *pictures*, яке є індикатором, що допомагає обрати варіант майстерня.

She was more smartly dressed than Elizabeth [81, с.197]. – *Одягалась вона пишніше ніж Елізабет* [80, с. 170].

Мовне оточення слова *smart*, а саме дієслово *dressed*, спонукає обрати відповідник пишний із інших відповідників слова *smart* (*розумний, спритний, швидкий, різкий*).

2.3. Вплив широкого контексту на переклад багатозначного слова

Бувають також випадки, коли вузького контексту недостатньо, і для визначення адекватного значення слова, перекладач змушений звертатися до широкого контексту.

He told me himself – that he had rather relied on four people to take some interest in him and his fate. They were his father and mother, his wife and his mistress [81, с. 27]. – *Він сам сказав це мені – що на світі є четверо людей, для яких його доля начебто не байдужа. Це його батько, мати, дружина й коханка* [80, с. 22].

Для перекладу цього речення перекладачеві знадобився дуже широкий контекст, а саме контекст твору, оскільки в найближчих абзацах не було жодних свідчень того, ким могла б бути *mistress*– *господинею дому, якоюсь пані, вчителькою чи коханкою*. Лише далі утворі є пряма вказівка на це:

Fanny was a marvelous lover [81, с. 227]. – З Фанні була незрівнянна коханка [80, с. 196].

В наступному реченні для визначення значення багатозначного слова, вистачить і двох речень, але це також є широкий контекст. Напр.: *When I told Winterbourne what I thought of his father, he admitted it was mostly true. But he rather liked the man* [81, с. 27]. – Коли я сказав Вінтерборнові свою думку про його батька, він майже в усьому погодився зі мною Але загалом він любив батька [80, с. 22]. Очевидно, що слово *man* стосується слова *father*.

And a best man [81, с. 62]. *І шафер* [80, с. 53]. При перекладі цього речення перекладачеві допоміг контекст всього абзацу, в якому зустрічались такі речення: *A village wedding in 1980!* – Провінційне весілля 1980 року! *And bridesmaids in white.* – Дружки молодії в білому. Хоча поза контекстом можна було б перекласти це речення як *найкраща людина* або *найкращий чоловік*.

George did not join actively in the service [81, с. 101]. – Під час відправи Джордж думав про своє [80, с. 87]. Іменник *service* має ряд значень: *служба, робота, послуга, заслуга, обслуговування, відправа*. Тому для з'ясування адекватного значення в цьому реченні, слід звернутися до широкого контексту, тобто до попередніх речень: *The Head removed his arm, and they entered the Chapel* [81, с. 101]. Директор зняв руку з його плеча, і вони ввійшли до церкви [80, с. 86]. Отже, слово *Chapel* (церква) визначило вибір відповідника.

But the firm will go on, won't it? [81, с. 139]. – Але ж видавництво лишається? [80, с. 120]. Контекст цього речення не може допомогти у вирішенні вибору відповідного еквівалента для слова *firm*. Без ширшого контексту перекладач не здогадається, що означає *firm* – це фірма, торговий дім чи видавництво. Зробити правильний вибір допоможе широкий контекст, у цьому випадку це такі речення: *He hadn't even published your book.* – Він же ще не надрукував вашої книжки. *What about your copyrights?* Як наші авторські права? Як видно вони стосуються видавничої справи.

George brought the drinks, and sat down in a chair facing the women [81, с. 147]. – Джордж приніс лимонад і сів на стілець навпроти трьох жінок [80, с. 127]. Це речення взяте поза контекстом, можна було б перекласти так: *Джордж приніс напої і сів на стілець...* Але в цьому випадку багатозначне слово *drinks* означає *лимонад*, оскільки про це йдеться в попередньому реченні: *And, oh, Mr. Winterbourne, will you get us some iced lemonade, please?* *Будьте ласкаві, містере Вінтерборн, принесіть нам холодного лимонаду.*

You know you 'd hate it if you weren't asked [81, с. 148]. – *Адже ти образилась би, якби тебе не запросили* [80, с. 127]. Тут багатозначним є слово *ask*, воно має цілий ряд значень: *запитувати, просити, дізнаватись, запрошувати, вимагати*. Перед перекладачем постає завдання обрати правильний відповідник з цього ряду, і знову ж тут йому допоможе широкий контекст, а саме речення:

Why does one come to these intellectual agapes? I чого люди ходять на ці високо мудрі зустрічі?

Оскільки в ньому йдеться про зустрічі, тому слово *ask* в цьому випадку матиме значення *запрошувати*.

2.4. Вплив екстралінгвістичного контексту на процес перекладу багатозначного слова

Інколи навіть максимально широкий контекст не може допомогти у виборі значення мовної одиниці. Тоді нерідко доводиться звертатися до знань реальної дійсності, тобто потрібний вихід за межі мовного контексту і звернення до ситуативного контексту (екстралінгвістичної ситуації).

Розглянемо такий приклад:

Unless all accepted ideas about heredity and environment are false, it is a regular mystery of Udolpho how George managed to be so different from his parents [81, с. 38].

Якщо вірити загальновизнаним теоріям щодо спадковості й середовища, то годі збагнути, як Джордж примудрився вирости настільки несхожим на батька і матір [80, с. 32]. Якби перекладач здійснив переклад цього речення дослівно: *це справжня загадка Удольфо*, то українському рецепторові було б незрозуміло що мається на увазі. Насправді, *mysteryofUdolpho* – це назва твору англійської письменниці, яка писала про різні таємниці і жахи, про те, що важко зрозуміти. Тому перекладач змушений був звернутись до ситуативного контексту, а також до знань історії англійської літератури.

Hedidn'tgotoOxford, ashewanted, becausedearmammathoughtitunpractical. Andhedidpasshisexaminationsas a lawyer [81, с.54]. – *Він не вступив до Оксфордського університету, хоча й хотів; люба матінка вважала, що це непрактично* [80, с. 45]. *І склав екзамени на адвоката.*

У цьому прикладі умови контексту змусили перекладача відмовитись від використання одиничного відповідника. Так, зазвичай слово Oxford, як і інші географічні назви мають постійні відповідники. Але в цьому реченні такий переклад був би неможливим, оскільки під словом Oxford мається на увазі не назва міста, а назва університету, на це вказує вираз із наступного речення: *passhisexaminations*. Отже, знання реальної дійсності підказало перекладачеві правильний варіант перекладу.

2.5. Застосування контекстуальної заміни на переклад багатозначного слова

У тексті інколи трапляються такі слова, багатозначності значень яких не досить для того, щоб правильно їх перекласти. Хоча вони мають велику кількість значень, та жодне з них не підходить і не може бути застосоване у цьому контексті. В такому разі перекладач самостійно підбирає значення, яке найкраще підходить в певному контексті, тобто він здійснює контекстуальну заміну. Ми

пропонує морозглянути такі перетворення, здійснені перекладачем у творі «Смерть героя», оскільки вони мають безпосереднє відношення до контексту.

Розглянемо такий приклад: *The living must **protect** themselves from the dead, especially the intrusive dead* [81, с. 26]. *Живим треба **сторонитися** мерців – особливо мерців настирливих* [80, с. 21].

Англо-український словник подає такі значення для слова *protect* – захищати, огороджувати, охороняти, але жодне з них не відповідає правильному перекладові. У той час як у якості контекстуальної заміни легко використати слово *сторонитися*.

I suppose Winterbourne's name does appear on some War Memorial, probably in the Chapel of his Public School [81, с. 27]. – *Я гадаю, що Вінтерборнове ім'я все ж таки фігурує на якійсь меморіальній дошці на честь полеглих вояків – хоч би в каплиці при тій школі, в якій він учився* [80, с. 22]. У цьому реченні перекладачеві тако ж вдалося підібрати найліпшу заміну для значень слова *appear*, оскільки жодне з них (*з'являться, показуватись, виступати, здаватись*) не передавало значення цього речення.

The telegram from the War Office went to the home address in the country, and was opened by Mrs. Winterbourne [81, с. 28]. – *Телеграма з військового міністерства надійшла до заміської вілли, і розпечатала її місис Вінтерборн* [80, с. 23]. Для багатозначного слова *open* ми знаходимо такі відповідники: *відчиняти, відкривати, розкривати, починати*. Всі ці варіанти доводиться зразу відхилити, оскільки відчиняти можна двері, відкривати книжку, розкривати ковдру, тому найбільш підходящою заміною щодо телеграми є слово *розпечатувати*.

*George Augustus fell **horribly** in love* [81, с. 58]. – *Джордж Огастес закохався по вуха* [80, с. 49]. У цьому реченні слово *horribly* аж ніяк неможливо перекласти одним з тих значень, які подає словник, а саме: *страшенно, жахливо*. Тому перекладач здійснив вдалу контекстуальну заміну. Або ж, можна було б

застосувати і такий варіант перекладу: Джордж Огастес був закоханий до нестями.

Dear Mamma also thought these new crazes of George Augustus nonsensical and immoral [81, с. 76]. – Люба матінка теж вважала ці нові витребеньки Джорджа Огастеса безглуздими й аморальними [80, с. 65]. Жоден із словникових відповідників для слова *craze* (манія, мода, захоплення) в контексті цього речення не мав би сенсу. З цієї причини перекладач відмовився від них і запропонував свій варіант, який передає і зміст, і експресивність речення. Хоча, як ще один варіант перекладу можна запропонувати ще й такі значення: вигадки, забаганки.

There was once a poet whose work I admired [81, с. 178]. – Я колись захоплювався віршами одного поета [80, с. 154]. Для значення, у якому іменник *work* ужитий в цьому реченні, словник пропонує такі варіанти: *робота, витвір, праця, вчинок*. Але жоден з них тут не є підходящим. Очевидно, що на вибір відповідника перекладача наштовхнуло слово *poet*, яке і визначило, що *work* – це вірші.

Отже, у перекладі значення багатозначних слів зазвичай визначаються вже з вузького, тобто мінімального контексту, рідше ми звертаємось до широкого контексту. Набагато рідше у перекладі багатозначних слів допомагає екстралінгвістичний контекст. За відсутності адекватного відповідника у словнику, перекладач застосовує контекстуальну заміну. На вибір варіанту перекладу здебільшого впливають ключові слова в реченні (в вузькому контексті) або абзаці, розділі, тексті (в широкому контексті).

2.6. Переклад багатозначних і багатофункціональних слів у контексті

Спробуємо розглянути переклад багатозначних і багатофункціональних слів на прикладах, співставивши в різних контекстах однакові іменники, прикметники та дієслова. Довільно оберемо найбільш часто вживані

багатозначні і багатофункціональні слова і проведемо дослідження того як може змінюватися їх значення за різних умов контексту.

BIRD

Georgewasa drabbirdfrom a drabpast [81, с.45]. *Джордж – це нудний епізод із нудного минулого* [80, с. 38]. В цьому реченні чітко проглядається роль вузького контексту у перекладі багатозначних слів *drab* та *bird*, для яких англо-український словник подає такі значення: *drab*– нудний, одноманітний, безбарвний, сірий, тьмяно-коричневий та *bird*– пташка, людина. Взяті поза контекстом сполучення *drabbird* могло б означати сіра пташка або ж нудна людина, але оскільки у реченні є власна назва, тобто ім'я George, тому перекладач безперечно обрав другий варіант (нудна людина), здійснивши контекстуальну заміну, переклавши *bird* як епізод.

В наступному реченні вузький контекст також допоміг перекладачеві здійснити правильний переклад. *Pollakwas a muchwelierbirdthanpooroldSlush* [81, с.108]. – *Полак був куди хитріший за старого доброго Слаша* [13, с. 93].

MIND

В наступних прикладах ми побачимо наскільки багатогранним може бути переклад багатозначного слова *mind*. *Mind* може перекладатись як *розум, глузд, пам'ять, спогад, думка, душа*. Та незважаючи на таку кількість варіантів, контекст змусив перекладача в наступному реченні обрати свій варіант, тобто здійснити контекстуальну заміну. *The mind of a very young child is not very interesting* [81, с. 88]. – *Внутрішній світ малої дитини не дуже привабливий* [80, с. 76]. Очевидно, що в цьому реченні під словом *mind* мається на увазі не розум чи душа дитини, а те, що вона думає, її почуття, тобто внутрішній світ.

There's something in that boy of yours, Mrs. Winterbourne. He's got a mind [81, с. 104]. – *А в вашому хлопці щось є, місіс Вінтерборн. Є своя голова* [80, с. 89]. У цьому реченні варіант він має розум ,звичайно ж, звучав би незвично. Для більшої експресивності перекладач вжив варіант *Є своя голова*, тобто не тільки розум (він є у всіх), а й здатність вирішувати і творити щось самому.

Perhaps the remarkable quality of Elizabeth's mind and character is best showed by the fact that she never said or implied anything mean or nasty about Fanny's clothes [81, с. 198]. – Можливо про розум і вдачу Елізабет найяскравіше свідчить те, що вона ніколи не ганила Фанніних уборів [13, с. 170]. Тут перекладач просто вдався до перекладу з допомогою вузького контексту, оскільки це речення не містить жодних труднощів для перекладу.

ARTIST

В наступних реченнях видно як різняться значення багатозначного слова в різних контекстах. Так, наприклад іменник *artist* має такі значення: художник, артист, майстер своєї справи. Розглянемо для прикладу кілька речень, які містять цей іменник:

The Embankment had a beauty of its own which they would not exchange even for the dream-city of a race of artists [81, с. 203]. – Набережна має свою власну красу, якої вони не поміняли б навіть на казкове місто народу митців [80, с. 176]. *There is, of course, no reason why a good artist should not be successful* [81, с. 157]. – Звичайно, нема нічого лихого в тому, що талановитий митець здобуде успіх [80, с. 135].

Для цих двох речень вистачає вузького контексту. А в наступному перекладач здійснив заміну:

Nothing can be more fatal for a girl than to marry an artist of any kind [81, с. 146]. Не може бути тяжчої помилки для молодої дівчини, ніж вийти за людину мистецького світу [80, с. 125]. Тобто під словом *artist* тут мається на увазі будь-який митець чи то артист, чи то художник, на це вказують слова *of any kind* і артикль *an*. І щоб не вдаватись в деталі, перекладач вирішив, що краще це перекласти людина мистецького світу.

I believe there's an artist in him [81, с. 104]. – Мені здається, в ньому таїться художник [80, с. 90]. Для адекватного перекладу цього речення знадобився широкий контекст, оскільки тут не зрозумілим є значення слова *artist*. А згідно з текстом він любив малювати і захоплювався картинами, отже, вибір відповідника є очевидним.

NATURAL

Розглянемо ще для прикладу таких два речення із багатозначним словом *natural*(природний, справжній, натуральний, звичайний.)

The tears Mrs. Winterbourne shed were not very natural [81, с.29]. – Сльози, проліті місіс Вінтерборн, були не дуже щирі [80, с. 24].

But when she was among other sorts of people she just unconsciously dropped the vapourish airs and let her natural self respond to theirs [81, с.199]. – Але, попадаючи в інакше товариство, так само несвідомо переставала 'напускати туману' й починала говорити просто й природно [80, с. 172].

Виходячи з контексту цих речень перекладач обрав для них відповідні переклади.

BRING

Розглянемо на прикладах як можна перекласти багатозначне дієслово *bring*:

It would break my heart and bring your dear Papa's grey hairs [81, с. 56]. – Це розіб'є моє серце й посріблить голову твоєму любому таткові [80, с. 47]. Тут для перекладу дієслова ключовими стали слова *grey hairs*, які в поєднанні з *bring* визначили його переклад. Тобто в цьому реченні в межах вузького контексту була здійснена контекстуальна заміна.

She must be found and brought back here at once [81, с. 78]. – Треба негайно розшукати її й вернути [80, с. 67]. Переклад *bring* в цьому реченні також здійснений в межах вузького контексту.

Fanny, do come and have dinner with us. But I've got Reggie Burns' side with me. Well, bring him along too [81, с. 195]. – Фанні, сідай обідати з нами. Так, я не сама, зі мною Реджі Бернсайд. Ну той що, веди і його сюди [80, с. 169]. Для перекладу такого речення перекладач скористався широким контекстом, а саме двома попередніми реченнями, і здійснив контекстуальну заміну.

MAKE

Розглянемо як усувається багатозначність дієслова *make* у вузькому контексті:

GeorgeAugustusdidnotknowhowtomake a living[81, с. 63]. – Джордж Огастес не знав, як заробити на прожиток [80, с. 53].

Heknewnothingaboutmakingtheworseappearthebettercause[81, с. 63]. – Він не знав, як вдавати, ніби все гаразд [80, с. 54].

I hopeMissIsabelwillmakehim a goodwife[81, с. 61]. – Сподіваюся, що міс Ізабелла буде йому доброю дружиною [80, с. 52].

Shemustbemadetocome[81, с. 78]. – Треба її примусити! [80, с. 67].

Виходячи з контексту цих чотирьох речень перекладач обрав для них відповідні варіанти перекладів.

Anotherentrancewasmade, withanewbrassplate[81, с. 56]. – Там пробили ще один вхід і почепили на дверях нову мідну табличку [80, с. 47].

В цьому реченні здійснена контекстуальна заміна. Оскільки правильніше буде сказати *вхід пробили* аніж *вхід зробили*.

В наступних двох реченнях значення *take* визначають іменники, що за ним слідує. *Georgemadenoanswer*[81, с. 96]. – Джордж не відповів [80, с. 83].

Hemademoney, anyway, whichismorethanyouand I cando[81, с.88]. – Він принаймні заробляв багато грошей, а ні ви, ні я цього не вміємо [80, с. 75].

GET

Очевидно, що для такого багатозначного дієслова як *get*, вибір найбільш вдалого перекладу можна здійснити тільки на основі контексту, в якому це слово знаходиться. Наприклад:

Hedidn'tevengetanofficeofhisowninSheffield[81, с. 56]. – Він навіть не відкрив власної контори в Шеффілді[80, с. 47].

Ми можемо також спостерігати, що навіть якщо значення слова *get* обмежене поєднанням з словом *away*, це слово все одно є багатозначним. Словник пропонує для перекладу *getaway* такі варіанти: йти, втікати, вибиратися. Розглянемо на прикладі двох речень які варіанти обрав чи запропонував перекладач:

On these holidays she had such a mood of exultation in getting away from dear Mamma that she felt like a heroin Bulwer-Lytton [81, с. 58]. – Під час цієї відпустки він був такий щасливий, вирвавшись з-під опіки любої матінки, що почував себе героєм роману Булвер-Літтона [80, с.49]. В цьому реченні перекладач додав трохи експресії і переклав *getaway* як *вириватись*, оскільки у героя було аж дуже сильне бажання втекти від опіки його матінки.

Але наступне речення він переклав варіантом поданим у словнику:

But then, there was Mrs. Shobbet to get away from a legitimate excuse – how many patriotic English gentlemen in the war armies were rather avoiding their wives than seeking their country's enemies? [81, с. 147]. – Але ж це, oprіч усього, була законна нагода втекти від місіс Шобб... а хіба мало англійських патріотів ішло на фронт не стільки щоб битися з ворогом, скільки щоб сховатися від дружин? [80, с. 126].

Кардинально міняється значення дієслова *get* в поєднанні з *rid*, яке визначає вибір відповідника і вже в такому вузькому контексті зрозумілим стає значення речення.

I am anxious to get rid of them [81, с. 70]. – Я прагну якомога швидше спекатися їх [80, с. 60].

TAKE

Розглянемо кілька прикладів з багатозначним дієсловом *take*, в яких його значення визначається вже з вузького контексту:

George went over to the table and took a sandwich [81, с. 140]. – Джордж підійшов до столу і взяв сендвіч [80, с. 121]. – Тут саме такий вибір відповідника є очевидним, але для наступного речення за контекстом його вже не можна використати, оскільки не можливо сказати взяти котедж, а лише найняти котедж:

They were to take a cottage in rural Kent [81, с. 81]. – Вони наймуть будиночок у патріархальному Кенті [80, с. 69].

В наступних двох прикладах перекладачеві довелося застосувати контекстуальну заміну, оскільки жодне із значень запропонованих англо-українським словником для слова *take* (*брати, отримувати, займати, сприймати...*) не є адекватним в контекстах цих речень.

LadyCartertookinGeorgeat a glance[81, с. 140].– *Леді Картер оцінила Джорджа з одного погляду* [80, с. 120].

GeorgeaccompaniedElizabethtotheboarding-housewhereshelivedandtooktheaddressofherstudio [81, с. 168]. – *Джордж провів Елізабет до пансіону, де вона жила, й записав адресу її майстерні* [80, с. 144]. В цьому реченні перекладач замість того щоб сказати взяв адресу вирішив висловитись точніше обравши переклад записав адресу.

Andshehadtakenprideinitasherownwork[81, с. 119]. – *Вона пишалася цим, як ділом своїх рук* [80, с. 103].

У цьому реченні *take* в поєднанні з *pride*служить в якості опорного слова.

TAKE PLACE

В залежності від умов контексту слово з загальновідомим значенням може набувати нових значень. Порівняймо три приклади із словом *takeplace*.

A weddingtookplaceinspringinruralKent [81, с. 62]. – *Весілля відбувалось на весні в патріархальному Кенті* [80, с. 52].

ThehoneymoondidnottakeplaceinParis [81, с. 65]. – *Медовий місяць вони пробули не в Парижі* [80, с. 55].

Perfectfreedomhashappilytakentheplaceofservice [81, с.197]. – *Рабство, на щастя, змінила цілковита воля* [80, с. 170].

Отже, в кожному з цих речень в межах вузького контексту проявляються нові значення дієслова.

WORK OUT

Значення слова *workout* – *вирішувати, розв'язувати, складати, розробляти*, як і інших багатозначних слів, проявляються у контексті, зазвичай у вузькому, як наприклад у таких реченнях:

No, each of us has to work out the problems for himself, and, I repeat, on the correct solution of both depends happiness in life [81, с. 186]. – *Ні, кожен з нас повинен сам розв'язати обидві проблеми, і – нагадую ще раз – від того, чи правильно він їх розв'яже, залежить щастя всього життя* [80, с. 160].

Well, Elizabeth and George worked out their scheme, and for considerable time it all worked admirably [81, с. 190]. – *Отже, Елізабет і Джордж спланували своє життя, і якийсь час їхній план здійснювався чудово* [80, с. 164].

WALK

Часто перекладачі можуть спостерігати випадки, коли в одному і тому ж реченні одне і те ж слово перекладається по-різному, має різні значення, як наприклад в такому реченні з твору:

George did not rest until he went on a real exploration walk, and that walk also was unforgettable [81, с. 113]. – *Джордж не міг заспокоїтись, поки не вирушив у справжній розвідувальний похід, і ця прогулянка також стала незабутньою* [80, с. 97].

Звичайно ж слово *walk* в поєднанні з *exploration* не могло б бути перекладеним як розвідувальна прогулянка, тому перекладач здійснив підходящу заміну, використавши слово похід замість слова прогулянка. Але далі відповідником для *walk* є все ж слово прогулянка, яке тут має іронічний відтінок.

Таке ж явище ми можемо спостерігати і в цьому реченні:

Oh, I shall walk. I like walking [81, с. 166]. – *Піду пішки. Я люблю ходити* [80, с. 142]. Можливо, в цьому контексті перекладач хотів уникнути тавтології і обрав різні варіанти перекладу.

Переклад наступного речення не склав жодних труднощів для перекладача, оскільки переклад зрозумілий вже з вузького контексту. *They took the train to Corfe Castle, and spent a day in walking over to Swanage* [81, с. 113]. – *Вони доїхали поїздом до Корф-Касла, потім цілий день ішли пішки до Своніджа* [80, с. 98].

The Coningtons were both great walkers [81, с. 111]. – Обидва Кернінгтони були завзяті любителі піших прогулянок [80, с. 95]. У перекладі цього речення перекладач здійснив контекстуальну заміну, очевидно для перекладу слова *walker* скориставшись значеннями дієслова *to walk*.

GO

Як відомо дієслово *go* має досить багато значень, та, незважаючи на це, перекладач змушений обрати для нього адекватний відповідник за будь-яких умов контексту. Розглянемо як впорався з цим завданням перекладач Ю.Лісняк на прикладі таких речень.

Порівняємо такі два речення: 1. *He didn't go to Oxford, as he wanted, because dear mamma thought it unpractical* [81, с. 54]. *And he did pass his examinations as a lawyer.* – Він не вступив до Оксфордського університету, хоча й хотів; люба матінка вважала, що це непрактично [80, с. 45]. І склав екзамен на адвоката.

2. *The upshot was, of course, that dear George Augustus didn't go to London* [81, с. 56]. – Наслідок, звичайно, був той, що любий Джордж Огастес не поїхав до Лондона [80, с. 47].

Можна помітити, що структури речень практично однакові:

He didn't go to Oxford = *George Augustus didn't go to London*. Різницю становлять тільки географічні назви, які виявляється і стали тими ключовими словами, які визначили адекватне значення дієслова *go*. В першому реченні під словом *Oxford* мається на увазі університет, який знаходиться в Оксфорді, а в другому – назва міста.

He just went hard and obstinate, hate-obstinate, inside [81, с. 96]. – У нього ніби все кам'яніло з упертістю, змішаною з ненавистю [80, с. 83]. В цьому випадку дієслово *go* є опорним і виконує тільки граматичну функцію.

They went to a middling-sized, dreary coast town [81, с. 86]. – Вони перебралися до нужденного приморського містечка [80, с. 73]. Перекладач

обрав варіант *перебралися* для дієслова *go*, врахувавши широкий контекст, з якого відомо, що раніше вони жили в іншому місці.

LIT

На прикладі таких двох речень чітко видно як по-різному може проявлятися значення багатозначного слова за різних умов контексту (в цьому випадку у вузькому контексті).

The women lit cigarettes [81, с. 148]. – *Жінки закурили сигарети* [80, с. 128].

A brightly-lit train would crawl cautiously and heavily over the vibrating bridge [81, с. 203]. – *На тремтячий міст обережно, важко виповзав яскраво освітлений поїзд* [80, с. 175]. Тут значення слова можна легко визначити вже з вузького контексту.

IT

A friend of mine had a baby last year. She says it's ruined her life and she doesn't find it a bit interesting, but now she's fond of it and couldn't bear it to die [81, с. 174]. – *Одна моя приятелька торік народила дитину. Тепер каже, що дитина занапастила все її життя і вона в ній нічого гарного не бачить, але вже полюбила її й не знесла б, якби мале померло* [80, с. 150]. В контексті цього речення *it* виступає у функції особового займенника (в називному або непрямому відмінку), тому має відповідний переклад: в ній, її. Крім того, в реченні здійснена контекстуальна заміна, а саме замість значень *it* слова *дитина, мале*.

It is she who plumpsthe flat white belly and then, treacherous and cruel to her instrument once her purpose is achieved, with intolerable anguish tears forth from shaking mother-flash the feeble fruit of Man [81, с. 152]. – *Це вона надимає плаский білий живіт, а потім, зрадливо жорстоко до свого знаряддя, коли мети вже досягнуто, видирає в нестерпних муках із тремтячої материнської плоті кволий плід – нову Людину* [80, с. 131].

У цьому реченні займенник *it* служить формальним підметом в підсилюючій конструкції “*it was she... who*”, а така конструкція, як відомо, має переклад саме вона або це вона.

Of course this sort of friendship was stronger in France than in England, more vivid in the line than out of it [81, с. 47]. – Звичайно така дружба у Франції бувала міцніша, ніж в Англії, палкіша на фронті, ніж у тилу [80, с. 40]. Вузкий контекст цього речення дав змогу здійснити контекстуальну заміну займенника *it*. Очевидно, що *it* стосується слова *line* (фронт) і дослівно вираз *out of it* перекладається поза ним (поза фронтом), тобто у тилу.

THING

Контекст відіграє також важливу роль у перекладі десемантизованих слів, тобто слів, які набули дуже широкого значення завдяки тому, що вони вживаються у найрізноманітніших лексичних словосполученнях, наприклад, слова *a thing, a point, a case, to fail, a failure, facilities, a matter etc.* Розглянемо на прикладах часто вживане слово *thing*: *Likemost bright young things, they were very cocksure of themselves, a good bit too cocksure* [81, с. 189]. Як більшість молодих і недурних людей, вони були дуже самовпевнені, аж занадто самовпевнені [80, с. 163].

But the passion between those two children was a genuine thing [81, с. 106]. Але, жага, що тягла їх одне до одного, була справжня [80, с. 91].

They want the same old thing done over again and done with more sugar [81, с. 150]. – Тут хочуть давнього, звичного, тільки щоб іще солодше [80, с. 129].

У цих випадках слово *thing* виконує тільки граматичну функцію і вживається у ролі опорного слова у сполученнях *bright young things, old thing, genuine thing*. Тут іменник *thing* є опорним словом. Завдяки невизначеності свого значення такі десемантизовані слова мають дуже широку сполучуваність, що, у свою чергу, ще більше сприяє їх десемантизації. Тому переклад їх звичайно повністю залежить від контексту. А ось приклад, де *thing* є звичайним багатозначним словом: *It's a confoundedly dangerous thing* [81, с. 189]. – А це страшенно небезпечна річ [80, с. 163]. В цьому реченні досить вузького контексту для розпізнавання значення слова.

ONE

WetooklongwalksoverthatbarrenbutratherbeautifulDorsetdowncountry, andhad a quitedinnerwith a bottleofwineinoneorotherofthebettercountryinns[81, с. 48]. – *Ми вирушали в далекі походи по голих і все ж гарних, узвишшях Дорсету й спокійно обідали з пляшкою вина в якійсь із сільських корчом, котра чистіша* [80, с. 41]. В цьому реченні перекладач здійснив контекстуальну заміну слова *one* на *якась*.

Oh, Elizabeth, look, look! Thedeer! There'stwoyoungones[81, с. 174]. – *Ой, Елізабет, гляньте! Олениця! І двоє оленяток!* [80, с. 150]. У перекладі цього речення, перекладачеві, перш за все знадобився широкий контекст, а також знання реальної дійсності, оскільки слово *deer* не вказує на особу, тобто не відомо чи це олень чи олениця. Але наступне речення розкриває зміст цього слова, оскільки там є вказівка на *youngones*. При цьому слово *ones* заміняє *deer*. Тому зрозуміло, що це оленята, оскільки вони зазвичай ходять з оленицею, а не з оленем.

ThisisoneofthecharmingtraitsoftheEnglishintelligentsia[81, с. 198]. – *Це ще одна з симпатичних рис англійських інтелігентів* [80, с. 171]. Для перекладу слова *one* в цьому реченні досить і вузького контексту.

Everyonetheydon'tknowisanoutsider, andtheylovetokeeptheoutsideroutside [81, с. 198]. *Кожна малознайома людина для них – чужак, і вони демонстративно не підпускають його ближче* [80, с. 171]. Тут перекладач вже з вузького контексту здогадався про значення слова *one* і в цьому контексті воно має значення людина. Очевидно, що на це вказало слово *outsider*.

Отже, після проведеного аналізу, спостережень і порівнянь можна з впевненістю сказати, що в основному саме контекст визначає значення багатозначних слів, зміст речення, абзацу і взагалі всього твору.

Перекладач цього твору для адекватного його перекладу постійно звертався до лінгвістичного контексту (вузького або широкого), а інколи й використовував знання реальної дійсності (екстралінгвістичний контекст).

Висновки до Розділу 2

Найбільш істотну роль контекст відіграє в розв'язанні багатозначності лінгвістичних одиниць. Не враховуючи випадків навмисної або випадкової двозначності, контекст служить тим засобом, що «знімає» у тієї або іншої багатозначної одиниці всі її значення, крім одного. Тим самим контекст надає одиниці мови однозначності і уможлиблює вибір одного з декількох потенційно існуючих еквівалентів у мові перекладу.

Звичайно, роль контексту далеко не обмежується розв'язанням багатозначності лінгвістичних одиниць; однак найважливіша його функція полягає саме в цьому.

Таким чином, у процесі перекладу «зняття» багатозначності мовних одиниць і визначення вибору перекладацького еквівалента обумовлюється рядом факторів, а саме: вузьким контекстом, широким контекстом і екстралінгвістичною ситуацією. Без урахування всіх цих факторів у їхній взаємодії і розуміння текстового уривку, його переклад виявляється неможливими.

Володіння контекстом і знання семантичних значень слова веде до правильного вибору відповідного еквівалента в перекладі. Хоча не варто не враховувати роль стилю і характеру слова.

Усі вивчені фактори надзвичайно взаємозалежні, тому, для перекладача найважливішим є досягнення найбільш високого рівня еквівалентності перекладу. Адже, головне – це не перекласти лише для розуміння, але перекласти правильно, красиво, з дотриманням усіх норм рідної мови.

У роботі розглядаються характерні риси полісемантичних слів, їх місце в лексико-семантичній системі мови, розходження у вживанні даних слів в англійській і українській мовах, а також проблеми розмежування широкого значення і багатозначності та їх взаємозв'язок. Розглянуті також поняття відповідників, регулярного і контекстуального відповідника, контексту і ситуації, що відіграють важливу роль у розумінні проблем перекладу багатозначних слів.

В роботі здійснене порівняння вживання багатозначних слів в англійській та українській мовах, переклад з англійської на українську мову в залежності від контексту і ситуації. Практичний матеріал був відібраний із твору американського письменника Річарда Олдінгтона «Смерть героя».

Завдяки проведеному дослідженню, визначено, що багатозначним словам властиві наступні характерні риси: десемантизація; реалізація значення тільки в контексті; широка синтаксична сполучуваність; надзвичайно різноманітна лексична сполучуваність; висока частотність уживання.

У перекладі таких слів з англійської мови на українську треба обов'язково застосовувати прийом конкретизації. Контекст звужує і конкретизує значення багатозначного слова. І саме завдяки контексту стає можливим передати значення англійського слова на українську мову за допомогою слова з більш конкретним значенням.

Визначено, що більшість англійських слів можуть мати кілька значень, причому у мовленні, в кожному конкретному випадку реалізується тільки одне, обумовлене сполучуваністю і контекстом. Контекст, у якому вживається мовна одиниця, багато в чому визначає вибір того чи іншого відповідника у перекладі. Переклад багатозначних слів не передбачає механічної підстановки відповідника замість одиниці оригіналу і вимагає звернення до контексту.

Вжите у контексті слово завжди реалізується однозначно, контекст вирішує проблему багатозначності, за винятком тих випадків, коли слово вживається у двох значеннях одразу зі стилістичною метою.

Таким чином, перекладач завжди повинен звертатися до контексту для розкриття значення слова і адекватної його передачі у перекладі.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У ході проведеного дослідження ми дійшли таких висновків:

Лінгвістика тексту – напрям лінгвістичних досліджень, об'єктом яких є правила побудови зв'язного тексту і його смислові категорії. Вона займається з'ясуванням глибинних смислів, які містяться в певному тексті. При цьому врахування принципу використання мовних одиниць (включаючи і невикористання певних категорій чи окремих способів їх вираження) допомагає визначити подеколи приховані від літературознавчого або стилістичного аналізу смислові лінії і підтеми. Лінгвістика тексту вивчає мотивацію вибору однієї мовної форми з двох можливих. Цим вона відрізняється від граматики, яка вказує на одну можливу форму, від стилістики, яка визначає одиницю, яка найбільше підходить для даного стилю чи контексту, від риторики, яка шукає оптимальну форму переконання тощо.

В інших випадках старе значення продовжує співіснувати з новим; відтак виникає багатозначність або полісемія. Коли слово набуває двох дуже різних значень, його починають сприймати як два різні слова, що можуть розрізнятися за вимовою.

Причини семантичної зміниможуть бути внутрішньомовні (вплив мовного оточення, аналогія, контекст), культурні, соціальні (війна, торгівля, революція, зміна уряду, утворення нових соціальних класів), психічні (табу і евфемізми, синестезія) тощо. Велика кількість значень змінилася внаслідок зміни предметів загального вжитку та умов існування людини взагалі. Ці причини, хоча і важливі для характеристики певної історичної доби, не складають основного інтересу для мовознавства. Дослідник мови цікавиться; насамперед, як змінюється мова, що власне було і є об'єктом зміни. Лінгвістичні умови зміни мають певні закономірності: одна форма набирає нового значення за прикладом іншої. Це вище називається аналогією. Аналогія лежить в основі багатьох мовних змін.

Ці причини, хоча і важливі для характеристики певної історичної доби, не складають основного інтересу для мовознавства. Дослідники мови цікавяться; насамперед, як змінюється мова, що власне було і є об'єктом зміни. Лінгвістичні умови зміни мають певні закономірності: одна форма набирає нового значення за прикладом іншої. Це явище називається аналогією. Аналогія лежить в основі багатьох мовних змін.

Вважається, що, незалежно від причин зміни, між старим і новим значенням існує якийсь зв'язок. В одних випадках ці відношення настільки міцні, що змінюють значення, в інших – є лише засобом перенесення значення. Відношення між двома значеннями є необхідною умовою розвитку мовної одиниці.

Характер семантичної зміни відбивається у двох категоріях відношень. Це відношення смислу і відношення імен. Кожний їх вид розподіляється в залежності від подібності і суміжності значень; це головні типи зміни значень.

Подібність значення, або метафора, є однією із творчих сил мови. Як експресивний засіб, вона складає одне із джерел мотивації; на її ґрунті виникають синонімія і полісемія. Протягом відомого нам часу вона завжди цікавила дослідників якраз стосовно значення. Метафора відбиває подібність таких мовних і позамовних явищ, як вигляд, якість, активність, функція та емоційність мовного ефекту.

Вважається, що, незалежно від причин зміни, між старим і новим значенням існує якийсь зв'язок. В одних випадках ці відношення настільки міцні, що змінюють значення, в інших – є лише засобом перенесення значення. Відношення між двома значеннями є необхідною умовою розвитку мовної одиниці.

Характер семантичної зміни відбивається у двох категоріях відношень. Це відношення смислу і відношення імен. Кожний їх вид розподіляється в залежності від подібності і суміжності значень; це головні типи зміни значень.

Подібність значення, або метафора, є однією із творчих сил мови. Як експресивний засіб, вона складає одне із джерел мотивації; на її ґрунті виникають синонімія і полісемія. Протягом відомого нам часу вона завжди цікавила дослідників якраз стосовно значення. Метафора відбиває подібність таких мовних і позамовних явищ, як вигляд, якість, активність, функція та емоційність мовного ефекту.

Розширення значення відбиває вростання логіко-семантичного вмісту слова і поширення його на більший обсяг речей. Так, значення слова *vehicle* «візок» поширилася майже на всі засоби сухопутного транспорту на колесах. Подібні явища спостерігаються у мові давно. Англійське *uncle* походить від латинського *avunculus*, що означало дядька з материного боку її брата. Батьків брат називався *patruus*; це слово, що нагадувало слово *father*, запозичене не було, а його функції перебрало на себе слово *uncle*. Звідси видно, що розширення значення одного слова відбулось за рахунок звуження другого. Розширення значення спостерігається у слові *lord*, що спочатку означало «власник хліба».

Контекст (лат. *contextus* – з'єднання, зв'язок) – відносно закінчений за змістом уривок писемної або усної мови, з якого можна зрозуміти точне значення окремого слова чи виразу, що входять до його складу [10, с. 238].

Під контекстом прийнято розуміти мовне оточення, у якому вживається та або інша лінгвістична одиниця, але це не тільки оточення, завдяки якому стає зрозумілим смисл якогось елемента, а й елемент разом з оточенням. Так, контекстом слова є сукупність слів, граматичних форм і конструкцій, в оточенні яких зустрічається дане слово. Але слово – далеко не єдина одиниця мови, інші лінгвістичні одиниці, такі як фонемі, морфемі, словосполучення і речення також зустрічаються не в ізольованому вживанні, а у визначеному мовному оточенні, так що є підстави говорити і про контекст фонемі, і про контекст морфемі, і про контекст словосполучення.

Контекст не лише «диктує» дане значення слова, але й уточнює його.

Роль контексту важлива при перекладі багатозначних слів. Оскільки завдяки йому виявляється значення слова, його конкретне чи абстрактне значення.

Феномен контекстових залежностей слова визначає як просторово-часові, так і причинно-наслідкові характеристики складу тексту.

Контексти визначають: вибір тієї чи іншої відповідності; відмова від відомих відповідностей; необхідність пошуку інших способів перекладу.

Виділяють різновиди контексту:

✓ ситуативний чи екстралінгвістичний – обстановка, час та місце, до якого належить висловлювання; будь-які факти реальної дійсності, знання яких допомагає рецептору та перекладачеві правильно інтерпретувати значення мовних одиниць у висловлюванні;

✓ лінгвістичний – мовне оточення тієї чи іншої одиниці мови в тексті (сукупність слів, граматичних форм та конструкцій), який поділяється на:

- логіко-семантичний, який дає змогу виявити типи значень лексем, з урахуванням їх семантики;
- стилістичний – ієрархічно організована множинність зв'язків поетичного слова, яке задане тезаурусом тексту та таке, що зумовлює синкретичність його значення;
- синтаксичний – синтаксична конструкція, в якій вживається дане слово, словосполучення чи речення;
- лексичний – сукупність лексичних одиниць, в оточенні яких використовується дана лексична одиниця;
- макроконтекст – широкий контекст, без окреслених точних рамок;
- мікроконтекст – вузький контекст, речення чи параграф.

Лексичний контекст – це сукупність конкретних лексичних одиниць, слів і усталених словосполучень, в оточенні яких використовується дана одиниця. Це різновид оточення лексичного значення, у якому відтворюється денотат потрібного нам слова.

Лексичний контекст складають групи лексичних одиниць, в яких актуалізується одне із значень. Ланцюг «загальне значення – зміст контексту» відіграє головну роль у визначенні денотативного значення цього слова.

Граматичний контекст. У граматичному контексті визначається граматична структура словосполучення (а інколи і окремого слова), що допомагає з'ясувати вживання багатозначного слова. Граматичною ознакою контекста є порядок сполучуваності слів і їхнє розташування у структурі контексту.

Граматичний контекст визначає не лише граматичне значення полісемічного слова, а і його денотативний та конотативний компоненти. Це особливо властиве словам з найпоширенішою полісемією. Розмежовуючи граматично або структурно пов'язані значення дієслова *to get*, вичленовуємо такі контексти, коли дієслово: а) потребує прямого додатка, напр.: *to get letters* «отримувати, вибирати кореспонденцію», б) потребує непрямого додатка, напр.: *Get me a chair* «принесіть мені стілець» і в) вживається з прийменником або прислівником, складаючи цілий ряд напівфразеологічних сполучень, напр.: *to get across* «перебратися», *to get along* «поживати», *to get at* «дістатися до», *to get away* «від'їхати, втекти», *to get back* «повернутися», *to get off* «зійнятися», *to get up* «встати» тощо. Значення дієслова може змінюватися в залежності від синтаксичної функції: дієслово вживається як підмет, складова частина присудка, додаток, обставина.

Синтаксичний контекст – це та синтаксична конструкція, у якій вживається слово, словосполучення або підрядне речення [10;532]. У процесі перекладу для розв'язання багатозначності визначення вибору еквівалента іноді досить врахування синтаксичного контексту тієї або іншої одиниці зокрема, слова. Процес перекладу не є простою заміною одиниць однієї мови одиницями іншої мови. Навпаки, це складний процес, який включає низку труднощів, які необхідно

подолати перекладачеві. У даному випадку такими труднощами є усунення багатозначності і вибір відповідника у мові перекладу.

Одним з основних завдань перекладача при роботі з англійським текстом є пошук в українській мові відповідників для англійських слів. Першим етапом є пошук слова в словнику і визначення до якої частини мови це слово належить. Частина англійських слів має українські еквіваленти, які точно співпадають із значенням слова, яке перекладається, і не залежать від контексту (частина таких слів є в галузі термінологічної лексики). Але для більшості слів словник наводить цілий ряд аналогів, з яких потрібно вибрати підходящий за значенням.

Завдяки проведеному дослідженню, визначено, що багатозначним словам властиві наступні характерні риси: десемантизація; реалізація значення тільки в контексті; широка синтаксична сполучуваність; надзвичайно різноманітна лексична сполучуваність; висока частотність уживання.

У перекладі таких слів з англійської мови на українську треба обов'язково застосовувати прийом конкретизації. Контекст звужує і конкретизує значення багатозначного слова. І саме завдяки контексту стає можливим передати значення англійського слова на українську мову за допомогою слова з більш конкретним значенням.

Визначено, що більшість англійських слів можуть мати кілька значень, причому у мовленні, в кожному конкретному випадку реалізується тільки одне, обумовлене сполучуваністю і контекстом. Контекст, у якому вживається мовна одиниця, багато в чому визначає вибір того чи іншого відповідника у перекладі. Переклад багатозначних слів не передбачає механічної підстановки відповідника замість одиниці оригіналу і вимагає звернення до контексту.

Вжите у контексті слово завжди реалізується однозначно, контекст вирішує проблему багатозначності, за винятком тих випадків, коли слово вживається у двох значеннях одразу зі стилістичною метою.

Таким чином, перекладач завжди повинен звертатися до контексту для розкриття значення слова і адекватної його передачі у перекладі.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аристов Н.Б. Основы перевода. Москва: Издательство литературы на иностранных языках, 1959. 262с.
2. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. Москва:Просвещение, 1959. 302 с.
3. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка. Москва : Просвещение, 1980. 300 с.
4. Верба Л.Г. Порівняльна лексикологія англійської та української мов. Вінниця: Нова книга, 2003. 160с.
5. Гальперин И.Р. Очерк по стилистике английского языка. Москва: Издательство литературы на иностранных языках, 1958. 455 с.
6. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). Москва:Высшая школа, 1990. 151 с.
7. Комиссаров В.Н., Коралова А.Л. Практикум по переводу с английского языка на русский: учеб. пособие. Москва:Высшая школа, 1990. 127 с.
8. Лексикология английского языка. Г.Б. Антрушина, О.В. Афанасьева, Н.Н. Морозова. Москва: Дрофа, 2000. 258 с.
9. Мірам Г. Алгоритми перекладу: Вступ. курс з формалізації перекладу. Київ:Твімінтер, 1998. 176 с.
10. Мостовий М.І. Лексикологія англійської мови. Харків: Основа, 1993. 256 с.
11. Пособие по переводу с английского языка на русский / В.Н. Комиссаров, Я.И. Рецкер, В.И. Тархов. Москва: Издательство литературы на иностранных языках, 1960. 175 с.
12. Раєвська Н.М. English lexicology. Київ:Вища школа, 1971. 328с.
13. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика. Москва: Международные отношения, 1974. 215 с.

14. Слепович В.С. Курс перевода. Минск: НТООО ТетраСистемс, 2002. 269 с.
15. Смирницкий А. И. Лексикология английского языка. Москва, 1956.
16. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. Москва, 1981.
17. Уфимцева А. А. Слово в лексико-семантической системе языка. Москва, 1969.
18. Уфимцева А. А. Слово в лексико-семантической системе языка. Москва: Наука, 1968.
19. Федоренко О.І. Науково-технічний переклад (частина 1). Тернопіль: Видавництво Карп'юка, 2002. 288 с.
20. Федоров А.В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы). Москва: Высшая школа, 1983. 303 с.
21. Фрезер Д. Золотая ветвь. Москва: Мир, 1981.
22. Хаймович Б. С., Роговская Б. И. Теоретическая грамматика английского языка. Москва: Высшая школа, 1967.
23. Харитончик З. А. Лексикология английского языка. Минск, Высшая школа, 1992.
24. Царев П. В. Продуктивное именное словообразование в современном английском языке. Москва: Изд-во МГУ, 1964.
25. Царев П. В. Транспозиция в английском словообразовании // Иностр. яз. 1984. № 5. С. 6 – 10.
26. Чейф У. Д. Значение и структура языка. Москва: Прогресс, 1975.
27. Черкасская Е. Б. Стилистическая дифференциация словарного состава современного английского языка // Иностр. яз. в шк. 1984. № 2.
28. Шанский Н. М. Лексикология современного русского языка. Москва, 1982.
29. Швейцер А. Д. Очерк современного английского языка в США. Москва: Высш. шк., 1963.

30. Швейцер А.Д. Теория перевода. Москва: Высшая школа, 1988. 328 с.
31. Шкловский В. Б. О теории прозы. Москва: Сов. писатель, 1983.
32. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики. Москва: Просвещение, 1973.
33. Ярцева В. Н. Развитие национального литературного английского языка. Москва: Наука, 1969.
34. Aarsleff H. The study of language in England, 1780 – 1860. Minneapolis :Utyof Minnesota Press, 1983.
35. Akhmanova O. S. (ed.) Lexicology: Theory and Method. Moscow, 1972.
36. Arnold I. V. The English word. Москва: Высшая школа, 1973.
37. Arnold I. V. The English Word. Moscow, 1973.
38. Barber Ch. Linguistic change in present-day English. Edinburgh & London : Oliver & Boyd, 1964.
39. Barker S. J. The Australian language. Sydney, 1966.
40. Barltrop R. & Wolveridge J. The Muvver tongue. London : The Journeyman Press, 1980.
41. Baugh A. C. History of the English language London : Academis Press, 1935.
42. Bendix E. H. Componential analysis of general vocabulary. The Hague – Paris : Mouton, 1966.
43. Bloomfield L. Language. New York : Harper, 1933.
44. Bloomfield L. Language. New York, 1933.
45. Bolinger D. The atomization of meaning // Language. 1965. No 4, vol. 41. P. 555-575.
46. Bradley H. The Making of English. London, 1937.
47. Brooke-Rose Ch. A grammar of metaphor. London : A. Deutsch, 1958.
48. Brown R. Words and things. Glenco, Illinois: The Free Press, 1958.
49. Brunner K. Die englische Sprache, Bd I. Halle (Saale): Un-ty Press, 1950.

50. Collins V. H. A Book of English Idioms With Explanations. London, 1958.
51. Devlin J. A Dictionary of Synonyms and Antonyms. New York, 1961.
52. Fodor J. D. Semantics. New York : Harper, 1977.
53. Fowler H. W. A Dictionary of Modern English Usage. The Clarendon Press, 1966.
54. Freud S. Totem and taboo. Harmondsworth : Penguin, 1936.
55. Galperin I, R, Stylistics. Moscow : Higher School Publishing House, 1971.
56. Gandelsman A. English Synonyms. Moscow, 1963.
57. Ginzburg R.S., Khidekel S.S., Knyazeva G.Y., Sankin A.A. A Course in Modern English Lexicology. Moscow, 1966.
58. Hornby A. S., Gatenby E. V., Wakefield H. The Advanced Learner's Dictionary of Current English. London, 1967.
59. Jespersen O. Growth and Structure of the English Language. Oxford, 1945.
60. Koonin A. English Lexicology. Moscow, 1940.
61. Krapp G. P. A Comprehensive Guide to Good English. Rand McNally & Company.
62. Lyons J. (ed.) New Horizons in Linguistics. London, 1970.
63. McKnight G. H. English Words and Their Background. New York – London, 1931.
64. McKnight G. H. Modern English in the Making. The Appleton Century comp.
65. Ogden C. K., Richards L. E. The Meaning of Meaning. London, 1946.
66. Partridge E. Slang To-day and Yesterday. London, 1979.
67. Partridge E. The World of Words. London, 1948.
68. Partridge E. Usage and Abusage London, 1973.
69. Pei M. The Study of Language. London, 1956.

ПЕРЕЛІК ДОВІДКОВИХ ДЖЕРЕЛ

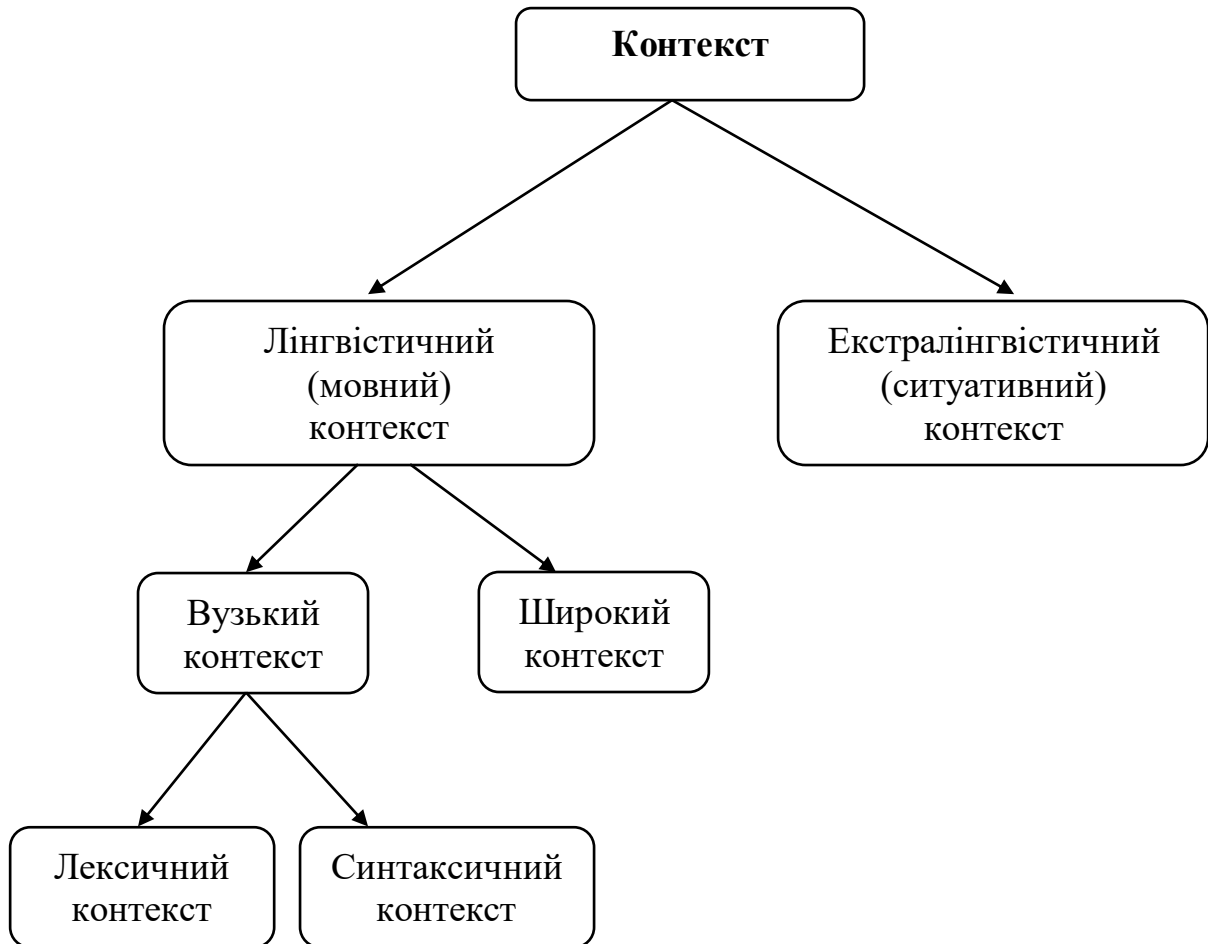
70. Англо-український словник: У 2 т. – близько 120000 слів/ склав М.І. Балла. Київ :Освіта, 1996. Т. 1, 2. 752 с.
71. Апресян Ю. Д., Ботякова В. В., Латышева Т. Э. и др. Англо-русский синонимический словарь. Москва, 1998.
72. Аракин В. Д. и др. Англо-русский словарь. Москва, 1997.
73. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Москва, 1966.
74. Гальперин И. Р. Большой англо-русский словарь. Москва, 1972.
75. Комиссаров В. Н. Словарь антонимов современного английского языка. Москва, 1964.
76. Кунин А. В. Англо-русский фразеологический словарь. Москва, 1998.
77. Лингвистический энциклопедический словарь. / за ред. В.Н. Ярцева. Москва: Советская энциклопедия, 1990. 682 с.
78. Мюллер В. К. Англо-русский словарь. Москва, 1998.
79. Смирницкий А. И. Русско-английский словарь. Москва, 1998.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

80. Олдінгтон Р. Смерть героя. З англійської переклав Юрій Лісняк. Київ :Дніпро, 1988. 340 с.
81. Aldington R Death of a hero. Moscow : AST Publishers, 2016. 443p.

ДОДАТКИ

Додаток А



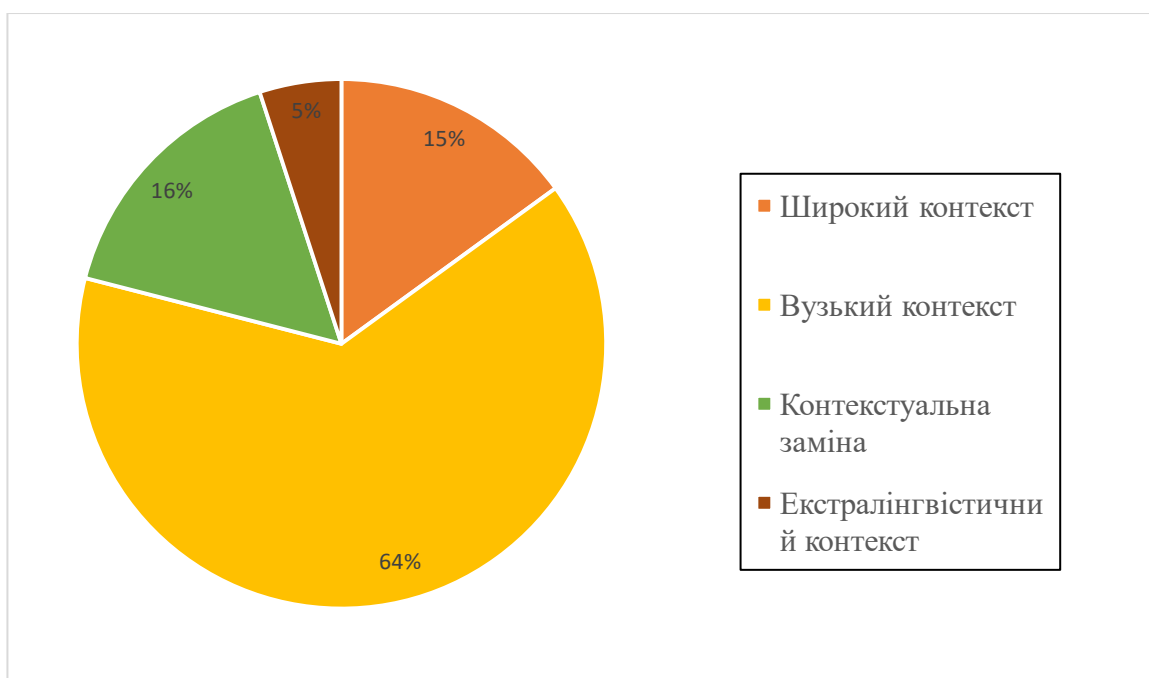
Додаток Б
(додатковий)

**Словниковий та контекстуальні відповідники деяких багатозначних
слів, взятих з роману Р. Олдінгтона «Смерть героя»**

АНГЛІЙСЬКЕ СЛОВО	СЛОВНИКОВИЙ ВІДПОВІДНИК	КОНТЕКСТУАЛЬНИЙ ВІДПОВІДНИК У ПЕРЕКЛАДІ РОМАНУ «СМЕРТЬ ГЕРОЯ»
<i>Mind</i>	<i>розум, глузд, пам'ять, спогад, думка, душа</i>	<i>внутрішній світ</i>
<i>Go</i>	<i>йти, їхати, подорожувати, від'їжджати, відправлятися</i>	<i>перебратися</i>
<i>Protect</i>	<i>захищати, огороджувати, охороняти</i>	<i>сторонитися</i>
<i>Appear</i>	<i>з'являтися, показуватись, виступати, здаватися</i>	<i>фігурувати</i>
<i>Open</i>	<i>відчиняти, відкривати, розкривати, починати</i>	<i>розпечатати</i>
<i>Artist</i>	<i>художник, артист, майстер своєї справи</i>	<i>людина мистецького світу</i>
<i>Work</i>	<i>робота, витвір, праця, вчинок</i>	<i>вірші</i>
<i>Crazes</i>	<i>манія, мода, захоплення</i>	<i>витрибеньки</i>
<i>Drab bird</i>	<i>сіра пташка, нудна людина</i>	<i>нудний епізод</i>
<i>Fell horribly in love</i>	<i>страшенно, жахливо</i>	<i>закохатися по вуха</i>

Додаток В
(додатковий)

Співвідношення частоти звертання до вузького, широкого та екстралінгвістичного контекстів, а також застосування контекстуальних замін у романі «Смерть героя»



Summary

The focus of linguists is on the semantic structure of polysemous words, their place in the lexical-semantic system of language, use in different languages.

However, much less attention has been paid to this aspect, such as the translation of such lexical units, in particular, the translation from English into Ukrainian.

The relevance of the study is due to the need to study the impact of linguistic and cultural contacts on the development of the lexical system of language. The need for a comparative study is due to the fact that in English, most words are polysemantic, which causes some difficulties in translation, which can primarily be overcome by addressing the context.

The **object** of the research is polysemantic words used in different types of contexts and selected from literature.

The **subject** of the research is analysis of the ways to convey polysemantic words in the Ukrainian language, taking into account the type of contextual environment.

The **aim** of the work is to determine adequate and most acceptable ways of rendering contextual synonyms in the Ukrainian language.

Achieving this goal involves solving the following **tasks**:

- to determine what the context is and what role it plays in the translation of polysemantic words;
- to explain the phenomenon of polysemy;
- to identify the characteristics of polysemantic words;
- to identify types of contexts;
- to describe the factors that determine the choice of translation equivalent and the disclosure of the meaning of polysemy of language units;
- to identify cases of lexical and structural dependence on the use of polysemantic words, tools that help to overcome polysemy;
- to carry out a comparative analysis of the translation of polysemantic words with the translation options offered in the dictionary.

The **theoretical significance** of the study is determined by the fact that it significantly supplemented and improved the conceptual apparatus of translation studies, especially in the field of translation of polysemantic words that verbalize imaginary objects; expanded the conceptual basis of methods and approaches to translating contextual synonyms.

The **practical significance** of the study. The obtained results and conclusions of the research can be used in translating contextual synonyms from English into Ukrainian taking into account polysemy of English lexical units, as well as the possibility of their use in educational work (in teaching courses of "Comparative Lexicology of English and Ukrainian"); introduction of elective disciplines, including special courses in discourse studies, linguopragmatics, text linguistics); in educational and methodological work (to compile educational and teaching manuals on theoretical research problems).

The causes of semantic change can be intralinguistic (influence of language environment, analogy, context), cultural, social (war, trade, revolution, change of government, the formation of new social classes), mental (taboos and euphemisms, synesthesia) and more. A large number of meanings have changed due to changes in common objects and living conditions in general. These reasons, although important for the characteristics of a particular historical period, are not of major interest to linguistics. The researcher is interested in language; first of all, how the language changes, what was actually the object of change. Linguistic conditions of the change have certain patterns: one form gains new meaning following the example of another. This phenomenon is called analogy. Analogy highlights many language changes.

The nature of semantic change is reflected in two categories of relations. This is the relation of meaning and the relation of names. Each of their types is distributed depending on the similarity and contiguity of meanings; these are the main types of meaning changes.

The similarity of meaning, or metaphor, is one of the creative forces of language. As an expressive tool, it is one of the sources of motivation; synonymy

and polysemy arise on its basis. For some time we have known that it has always been of interest to researchers. Metaphor reflects the similarity of such linguistic and extralinguistic phenomena as the type, quality, activity, function and emotionality of the linguistic effect.

The context not only "dictates" the given meaning of the word, but also clarifies it.

The role of context is important when translating polysemantic words as it reveals the meaning of a word, its specific or abstract meaning.

Lexical context consists of groups of lexical units in which one of the meanings is actualized. The chain "general meaning - the content of the context" plays a major role in determining the denotative meaning of the word.

Grammatical context determines not only the grammatical meaning of a polysemantic word, but also its denotative and connotative components. This is especially true of words with the most common polysemy.

It has been determined that most English words can have several meanings, and in speech, in each case, only one is realized, due to compatibility and context. The context in which the language unit is largely used determines the choice of one or another equivalent in translation. The translation of polysemantic words does not involve a mechanical substitution of the counterpart instead of the original unit and requires reference to the context.

Thus, a translator must always turn to the context to reveal the meaning of the word and its adequate translation.

Анотація

У фокусі уваги лінгвістів: семантична структура багатозначних слів, їх місце в лексико-семантичній системі мови, вживання у різних мовах.

Однак такому аспектові як переклад таких лексем, зокрема, перекладу з англійської мови на українську, приділено значно менше уваги.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю вивчення впливу лінгвокультурних контактів на розвиток словникової системи мови. Необхідність проведеного порівняльного дослідження зумовлена тим, що в англійській мові більша частина слів є багатозначними, що спричиняє певні труднощі у перекладі, які здебільшого можна подолати звернувшись до контексту.

Об'єктом дослідження є багатозначні слова, вживані у різних типах контексту та дібрані із художнього твору.

Предметом аналізу є способи передачі багатозначних слів українською мовою з урахуванням типу контекстуального оточення.

Мета роботи полягає у визначенні адекватних та найбільш прийнятних шляхів передачі контекстуальних синонімів українською мовою.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання наступних завдань:

- визначити що таке контекст і яку роль він відіграє при перекладі багатозначних слів;
- пояснити явище багатозначності;
- визначити характерні риси багатозначних слів;
- визначити типи контекстів;
- описати фактори, які обумовлюють вибір перекладацького еквівалента і розкриття значення багатозначності мовних одиниць;
- визначити, випадки лексичної та структурної залежності вживання багатозначних слів, засоби, що сприяють подоланню багатозначності;
- здійснити порівняльний аналіз перекладу багатозначних слів із варіантами перекладу запропонованими словником.

Теоретичне значення дослідження визначається тим, що воно суттєво доповнило та вдосконалило понятійний апарат перекладознавства, насамперед у сфері перекладу багатозначних слів, які вербалізують предмети

уявного світу, розширило концептуальну базу методів і підходів до перекладу контекстуальних синонімів.

Практичне значення дослідження. Одержані результати та висновки роботи можуть бути застосовані при перекладі контекстуальних синонімів з англійської мови на українську з урахуванням багатозначності англійських лексем, а також у можливості їх використання в навчальній роботі (у процесі викладання нормативних курсів «Порівняльна лексикологія англійської та української мов», для розроблення та впровадження дисциплін за вибором, зокрема спецкурсів із дискурсології, лінгвопрагматики, лінгвістики тексту); у навчально-методичній роботі (для укладання навчальних і навчально-методичних посібників із теоретичних проблем дослідження).

Причини семантичної зміниможуть бути внутрішньомовні (вплив мовного оточення, аналогія, контекст), культурні, соціальні (війна, торгівля, революція, зміна уряду, утворення нових соціальних класів), психічні (табу і евфемізми, синестезія) тощо. Велика кількість значень змінилася внаслідок зміни предметів загального вжитку та умов існування людини взагалі. Ці причини, хоча і важливі для характеристики певної історичної доби, не складають основного інтересу для мовознавства. Дослідник мови цікавиться; насамперед, як змінюється мова, що власне було і є об'єктом зміни. Лінгвістичні умови зміни мають певні закономірності: одна форма набирає нового значення за прикладом іншої. Це явище називається аналогією. Аналогія лежить в основі багатьох мовних змін.

Характер семантичної зміни відбивається у двох категоріях відношень. Це відношення смислу і відношення імен. Кожний їх вид розподіляється в залежності від подібності і суміжності значень; це головні типи зміни значень.

Подібність значення, або метафора, є однією із творчих сил мови. Як експресивний засіб, вона складає одне із джерел мотивації; на її ґрунті виникають синонімія і полісемія. Протягом відомого нам часу вона завжди

цікавила дослідників якраз стосовно значення. Метафора відбиває подібність таких мовних і позамовних явищ, як вигляд, якість, активність, функція та емоційність мовного ефекту.

Контекст не лише «диктує» дане значення слова, але й уточнює його.

Роль контексту важлива при перекладі багатозначних слів. Оскільки завдяки йому виявляється значення слова, його конкретне чи абстрактне значення.

Лексичний контекст складають групи лексичних одиниць, в яких актуалізується одне із значень. Ланцюг «загальне значення – зміст контексту» відіграє головну роль у визначенні денотативного значення цього слова.

Граматичний контекст визначає не лише граматичне значення полісемічного слова, а і його денотативний та конотативний компоненти. Це особливо властиве словам з найпоширенішою полісемією.

Визначено, що більшість англійських слів можуть мати кілька значень, причому у мовленні, в кожному конкретному випадку реалізується тільки одне, обумовлене сполучуваністю і контекстом. Контекст, у якому вживається мовна одиниця, багато в чому визначає вибір того чи іншого відповідника у перекладі. Переклад багатозначних слів не передбачає механічної підстановки відповідника замість одиниці оригіналу і вимагає звернення до контексту.

Таким чином, перекладач завжди повинен звертатися до контексту для розкриття значення слова і адекватної його передачі у перекладі.